

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ

«Филология ғылымдары» сериясы
Серия «Филологические науки»
Series «Philological sciences»
№2(80)

Алматы, 2022

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Филология ғылымдары» сериясы,
№2(80), 2022

Шығару жылiгi – жылына 4 нөмiр.
2000 ж. бастап шығады

Бас редактор

п.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi Б.Ө. Сманов

Редакция алқасы:

Бас редактордың орынбасары:

ф.ғ.д., қауым.проф. А.В. Танжарықова

Ғылыми редакторлар:

ф.ғ.д., проф. Б.Әбдіғазизұлы,

ф.ғ.д., проф. С.Ж. Әбішева,

ф.ғ.д., проф. Қ.Ө. Есенова,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi З.М. Базарбаева,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi У.Қ. Қалижанов,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi Д.Қамзабекұлы,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi Ш.Құрманбаев,

п.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА корр-мүшесi Ф.Ш. Оразбаева,

ф.ғ.д., проф. Л.В. Сафронова,

ф.ғ.д., проф. Д.Д. Шайбақова

ф.ғ.д., проф. Г.Б. Мадиева,

PhD докторы, қауымд.проф. А.К. Жундибаева,

PhD докторы, қауымд. проф. м.а. Г.С. Каримова,

PhD докторы, қауымд. проф. м.а. Д.А. Сабирова

Халықаралық редакция алқасы мүшелері:

ф.ғ.д., профессор У.М. Бахтикиреева (Ресей),

PhD докторы, профессор

И.З. Белобровцева (Эстония),

ф.ғ.к., доцент О.В. Касперс (Германия),

PhD доктор Э.Хоффманн (Австрия),

проф. А.Кудыма (АҚШ),

ф.ғ.д., проф. А.К. Киклевич (Польша),

ф.ғ.д., проф. Г.Л. Нефагина (Польша),

магистр, проф. Нонако Сусуму (Жапония),

п.ғ.д., профессор А.Муратов (Қырғызстан),

ф.ғ.д. Сема Аслан Демир (Түркия),

PhD докторы, проф. И.Барклай (АҚШ),

п.ғ.д., профессор Жанг Динжинг (Қытай),

п.ғ.д., профессор Чан Динь Лам (Вьетнам),

Жауапты хатшы:

PhD докторы, қауымд.проф. м.а.

А.М. Нурбаева

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2022

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген №10109-Ж

Басуға .2022 қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 17,75 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс ?.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің

«Ұлағат» баспасы

М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е
C o n t e n t

ТІЛ БІЛІМІ
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

- Боханова А.С.** Степень значимости экономического дискурса газет РК в формировании общественного мнения..... 5
- Боханова А.С.** The degree of importance of the economic discourse of the newspapers of the republic of Kazakhstan in the formation of public opinion

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERATURE

- Fikret Turkmen, Abisheva S. D.** Mythological codes in the poetry of M. Makataev..... 18
- Фикрет Туркмен, Абишева С. Д.** М. Мақатаев поэзиясындағы мифологиялық кодтар
- Қобланов Ж.Т.1, Балтоғаева Ж.Е.** Қайта өрлеу дәуірі контекстіндегі Эразм Роттердамский шығармашылығы..... 29
- Koblanov Zh. , Baltogaeva Zh.** The creativity of Erasmus of Rotterdam in the context of the renaissance

ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PEDAGOGI AND METHODOLOGI PROBLEMS

- Жумашева А.Ш., Жетпісбай Ә.Қ.** Қазақстан республикасында қолданбалы бакалавриат білім беру бағдарламаларын құру мәселесі хақында..... 37
- Zhumasheva A.Sh., Zhetpisbay A.K.** About the creation of educational programs of the applied bachelor in the republic of Kazakhstan

Казахский национальный педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Филологические науки»,
№2(80), 2022

Выходит с 2000 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор

д.п.н., проф., академик НАН РК Б.У. Сманов

Редакционная коллегия:

Заместитель главного редактора:

д.ф.н., ассоц.проф. А.В. Танжарикова

Научные редакторы:

д.ф.н., проф. Б.Абдигазинулы,

д.ф.н., проф. С.Ж. Абишева,

д.ф.н., проф. К.У. Есенова,

д.ф.н., проф., академик НАН РК З.М. Базарбаева,

д.ф.н., проф., академик НАН РК У.К. Калижанов,

д.ф.н., проф., академик НАН РК Д.Камзабекулы,

д.ф.н., проф., академик НАН РК Ш.Курманбаев,

д.п.н., проф., член-корр. НАН РК Ф.Ш. Оразбаева,

д.ф.н., проф. Л.В. Сафронова,

д.ф.н., проф. Д.Д. Шайбакова

д.ф.н., проф. Г.Б. Мадиева,

доктор PhD, ассоц.проф. А.К. Жундибаева,

доктор PhD, и.о. ассоц. проф. Г.С. Каримова,

доктор PhD, и.о. ассоц.проф. Д.А. Сабирова

**Члены международной
редакционной коллегии:**

д.ф.н., проф. У.М. Бахтиреева (Россия),

доктор PhD, проф. И.З. Белобровцева (Эстония),

к.ф.н., доцент О.В. Касперс (Германия),

доктор PhD Э.Хоффманн (Австрия),

проф. А.Кудыма (США),

д.ф.н., проф. А.К. Киклевич (Польша),

д.ф.н., проф. Г.Л. Нефагина (Польша),

магистр, проф. Нонако Сусуму (Япония),

д.п.н., проф. А.Муратов (Кыргызстан),

д.ф.н. Сема Аслан Демир (Турция),

доктор PhD, проф. И.Барклай (США),

д.п.н., проф. Жанг Динжинг (Китай),

д.п.н., проф. Чан Динь Лам (Вьетнам),

Ответственный секретарь:

доктор PhD, и.о. ассоц.проф. А.М. Нурбаева

© **Казахский национальный педагогический
университет имени Абая, 2022**

Зарегистрировано в Министерстве культуры и
информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
№10109-Ж

Подписано в печать .2022.

Формат 60x84 ¹/₈. Объем ?,17,75

уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ ?.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского национального
педагогического университета имени Абая

**Kazakh National Pedagogical
University named after Abai**

BULLETIN

Series «**Philological sciences**»
№2(80), 2022

Editor in chief

*doctor of pedagogical Sciences, Professor,
Academician of the National Academy of Sciences of
the Republic of Kazakhstan. B.U. Smanov*

Deputy Chief Editor:

*doctor of philology, associate prof.
A.V. Tanzharikova*

Scientific editors:

*doctor of philology, professor B.Abdigaziuly,
doctor of philology, professor S.D. Abisheva,
doctor of philology, professor K.O. Esenova,
doctor of Philology, professor, Academician
Z.M. Bazarbayeva,
doctor of Philology, professor,
Academician U.K. Kalizhanov,
doctor of Philology, professor,
Academician D.Kamzabekuly,
doctor of Philology, professor, Academician
Sh.Kurmanbayev,
doctor of pedagogical Sciences F.Sh. Orazbayeva,
doctor of Philology, professor L.V. Safronova,
doctor of Philology, professor D.D. Shaibakova
doctor of Philology, professor G.B. Madieva,
doctor PhD, assoc. Professor A.K. Zhundibayeva,
doctor PhD, acting assoc.professor G.S. Karimova,
doctor PhD, acting assoc.professor D.A. Sabirova*

Members of the international editorial board:

*doctor of philology, professor
U.M. Bakhtikireeva (Russia),
doctor PhD, professor I.Z. Belobrovtsseva (Estonia),
candidate of Philological Sciences,
Associate Professor O.V. Kaspers (Germany),
PhD E.Hoffmann (Austria),
Professor A.Kudyma (USA),
doctor of philology, professor
A.K. Kiklevich (Poland),
doctor of Philology, Professor
G.L. Nefagina (Poland),
master's Degree, Professor Nonako Susumu (Japan),
doctor of pedagogical sciences, professor
A.Muratov (Kyrgyzstan),
doctor of philology Sema Aslan Demir (Turkey),
PhD, Professor I.Barclay (USA),
doctor of pedagogical Sciences, Professor
Zhang Dingying (China),
doctor of pedagogical Sciences, Professor
Chan Din Lam (Vietnam)*

Executive Secretary:

doctor PhD, acting assoc.professors A.M. Nurbayeva

©Kazakh National Pedagogical University named
after Abai, 2022

Registered in the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan 8 May 2009
№10109-Zh/Ж

Signed in print .2022. Format 60x84 1/8.
Volume 17,75 teaching and publishing lists.
Number of copies 300. Order ?.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13,
KazNPU named after Abai

Publishing House «Ulagat» of the Kazakh National
Pedagogical University named after Abai

Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті Алқасының (2003 жылғы 26 маусым №433-3 ж бұйрығы) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршы журналының “Филология ғылымдары” сериясын филология ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (приказ №433-3 ж от 26 июня 2003 г.) Вестник КазНПУ им. Абая, серия “Филологические науки” внесен в перечень изданий для публикаций основных научных результатов диссертаций по филологическим наукам.

On the basis of decision of Committee for control in sphere of education and science (order №433-3 ж from June 26.2003) Bulletin of Abai Kazakh national pedagogical university, series “Philological sciences” is included into the list of issues to publish the basic scientific results of dissertation of philological sciences.

ТІЛ БІЛІМІ
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

МРНТИ 16.01.07

10.51889/6121.2022.42.66.001

*Боханова А.С.¹

¹Международный университет туризма и гостеприимства,
Туркестан, Казахстан
Доктор PhD, ayguliok@mail.ru

**СТЕПЕНЬ ЗНАЧИМОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ГАЗЕТ РК В
ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ**

Аннотация

Актуальность исследования определяется необходимостью совершенствования экономической грамотности населения, экономических коммуникаций, следовательно изучения специфики дискурсивных практик, зафиксированных в экономическом медиатексте. Это позволит сформировать полноценные аксиологические ориентиры в экономической сфере в целом, в том числе в аспекте процесса лишительности, и на основе этого сформировать фрагмент ценностной картины мира. Она, несомненно, сможет повлиять на материальное благосостояние как отдельного человека, так и всего социума в целом.

Поскольку лишительная семантика в своей основе содержит отрицательную коннотацию, а читатель, воспринимая излагаемое экономическое событие, вводит его в определенный социальный контекст, необходимым представляется исследование восприятия читательской аудиторией высказываний с лишительной семантикой. Это может способствовать совершенствованию употребляемых содержательных и формальных средств, а также приемов изложения экономической информации в газетах.

Ключевые слова: экономический дискурс, картина мира, факт, когнитивная модель, аксиологическая модель.

*Боханова А. С.¹

¹Халықаралық туризм және қонақжайлылық университеті,
Түркістан, Қазақстан
PhD докторы, ayguliok@mail.ru

**ҚОҒАМДЫҚ ПІКІРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚР ГАЗЕТТЕРІНІҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДИСКУРСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҚ ДӘРЕЖЕСІ**

Аңдатпа

Зерттеудің өзектілігі халықтың экономикалық сауаттылығын, экономикалық коммуникацияларды жетілдіру қажеттілігімен анықталады, демек, экономикалық медиатексте жазылған дискурсивті тәжірибелердің ерекшеліктерін зерттеу. Бұл тұтастай алғанда экономикалық салада, оның ішінде айыру процесінің аспектісінде толыққанды аксиологиялық бағдарларды қалыптастыруға және соның негізінде әлемнің құндылық бейнесінің үзіндісін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ол жеке адамның да, бүкіл қоғамның да материалдық әл-ауқатына әсер ете алатыны сөзсіз.

Айыру семантикасы негізінен теріс коннотацияны қамтитындықтан және оқырман баяндалған экономикалық оқиғаны қабылдай отырып, оны белгілі бір әлеуметтік контекстке енгізетіндіктен, оқырман аудиториясының айыру семантикасы бар мәлімдемелерді қабылдауын зерттеу қажет болып көрінеді. Бұл тұтынылатын мазмұндық және формальды құралдарды, сондай-ақ газеттерде экономикалық ақпаратты ұсыну әдістерін жетілдіруге ықпал етуі мүмкін.

Түйін сөздер: экономикалық дискурс, әлем бейнесі, факт, когнитивті модель, аксиологиялық модель.

*Bokhanova A.C.¹

¹*International University of Tourism and Hospitality,
Turkestan, Kazakhstan
Doctor of PhD, ayguliok@mail.ru*

THE DEGREE OF IMPORTANCE OF THE ECONOMIC DISCOURSE OF THE NEWSPAPERS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE FORMATION OF PUBLIC OPINION

Abstract

The relevance of the research is determined by the need to improve the economic literacy of the population, economic communications, and, consequently, to study the specifics of discursive practices recorded in the economic media text. This will allow us to form full-fledged axiological guidelines in the economic sphere as a whole, including in the aspect of the process of deprivation, and on the basis of this to form a fragment of the value picture of the world. It will undoubtedly be able to influence the material well-being of both an individual and the entire society as a whole.

Since superfluous semantics basically contains a negative connotation, and the reader, perceiving the economic event being presented, introduces it into a certain social context, it seems necessary to study the perception of statements with superfluous semantics by the readership. This can contribute to the improvement of the content and formal means used, as well as methods of presenting economic information in newspapers.

Keywords: economic discourse, worldview, fact, cognitive model, axiological model.

Введение. Наиболее многочисленными являются работы, в которых дискурс трактуется с лингвистических позиций. Именно в лингвистике этот термин стал впервые применяться в качестве самостоятельной категории. Предполагается, что в научный лингвистический оборот его ввел бельгийский ученый Э. Бюиссанс, используя в своей работе «Язык и дискурс», опубликованной в Брюсселе. В теории ученого в бинарной оппозиции 'язык – речь' обозначается ее третий член – дискурс. Под ним исследователь понимает механизм перевода языка как знаковой системы в живую речь [1].

Также данный термин в составе терминосочетания «discourse analysis» был впервые применен Зеллигом Харрисом в статье, посвященной анализу рекламы, о чем свидетельствуют данные казахстанского исследователя Б.А. Ахатовой [2, 39].

Вместе с тем, как свидетельствуют обзор лингвистической литературы, в языкознании вплоть до 60-х гг. прошлого столетия данный термин используется в качестве синонима терминов «текст» и «речь».

Начиная с 60-х гг. XX в. термин «дискурс» распространяется на большую часть гуманитарных наук. Это обстоятельство ученые связывают с так называемым лингвистическим поворотом, который в значительной степени был спровоцирован

структурализмом в культуре, пришедшим на смену традиционной (формальной) и ономасиологической парадигмам. Структурализм обуславливает распространение структуралистской методологии и появление структурной лингвистики как самостоятельного направления в получении языкового знания.

Обзор понятия дискурса и дискурсивного анализа представлен в исследовании Е.С. Кубряковой [3].

В основе структуралистской концепции языка лежит идея Ф. де Соссюра. Сущность ее заключается в том, что именно язык выступает универсальной матрицей, в которой зашифровано самое надежное знание о мире. Изучение структуры языка – ключ к изучению бытия человека и мира. Однако в рамках структурной парадигмы структуры языка в соответствии с новой методологической парадигмой интерпретируются не столько в качестве отражения и репрезентации реальности, сколько в качестве инструментария ее конструирования и трансформирования [4]. Но уже в исследованиях Ф. де Соссюра справедливо усматривается отсутствие противоречия между языком и речью Л.К. Жанакина [5, 12-13].

Согласно британским исследователям, корни дискурсивного подхода находятся в структуралистской и постструктуралистской теориях. Так, представляя обзор теорий и подходов к дискурсу, Дэвид Ховарт актуализирует французский структурализм как исходную составляющую дискурса [6]. На тот факт, что понятие дискурса возникает в рамках французского структурализма, где оно трактуется как комбинации, посредством реализации которых говорящий использует код языка, указывает также А. Киклевич [2, 351]. Вместе с тем он подчеркивает, что приведенное определение достаточно размыто и не представляет возможности отличать дискурс и речь. На рубеже XX и XXI столетий понятие дискурса переосмысливается за счет развития лингвистической прагматики. Этот феномен «понимается уже как текст с учетом совокупности естественных факторов, которые сопровождают актуализацию той или иной знаковой системы» [2, 353-354]. В частности, как «текст, погруженный в ситуацию общения», интерпретирует дискурс В.И. Карасик. Подобное определение несколько ранее находим у Н.Д. Арутюновой, которая трактует дискурс как «речь, погруженную в жизнь» [7, 274]. Как «конкретное коммуникативное событие, фиксируемое в письменных текстах и устной речи, осуществляемое в определенном когнитивно и типологически обусловленном коммуникативном пространстве», определяет дискурс В.Е. Чернявская [8, 14].

В отличие от газетного текста цель газетного дискурса заключается не в простой передаче информации, а в действенной, то есть такой, которая способна изменить мнение и в конечном счете поведение собеседника. Иными словами, дискурсивная деятельность, как подчеркивалось выше, направлена на «Другого».

Методика. В связи с этим позволим себе не согласиться с О.Б. Йокоямой, утверждающей, что целью речевого дискурса является передача знаний от одного участника диалога к другому [1, 25]. Вместе с тем, несомненно, значимым оказывается знание дискурсивной ситуации говорящим. О.Б. Йокояма, говоря о возможных вариантах дискурсивной ситуации, в этом контексте разрабатывает когнитивную модель дискурса, которая, несомненно, вписывается в европейский подход к анализу дискурса. В основе этой модели лежит минимальная единица дискурса, необходимая для речевой коммуникации. Она представлена четырьмя компонентами: двумя участниками (А и В) и двумя «предметами актуального внимания» (C_a и C_b) как базовыми единицами в модели дискурса. Участники коммуникации (А и В) – когнитивные множества, включающие в себя нормальных людей зрелого возраста и их общие знания. Трудно не согласиться с ученым относительно того, что у собеседников могут быть: а) общие знания дискурсивной ситуации; б) знания дискурсивной ситуации только у одного из них (у А или у В). Схематически когнитивные

позиции участников дискурса, согласно О.Б. Йокояме, выразим в виде диаграммы в соответствии с рисунком 1.

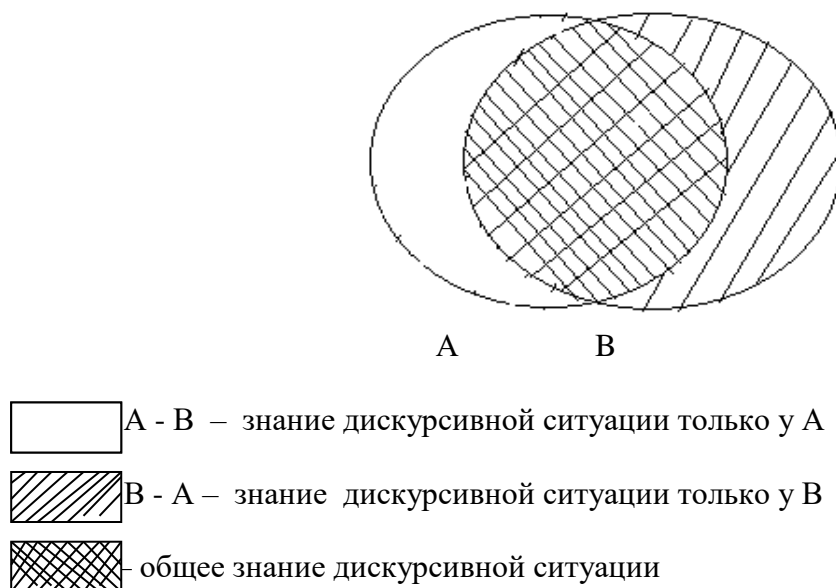

Рисунок 1 – Диаграмма когнитивной модели дискурса по О.Б. Йокояме

Как подчеркивает ученый, «искренний говорящий делает все для того, чтобы правильно оценить состояние знаний своего собеседника», справедливо оговаривая, однако, тот факт, что «ему это не всегда удается». Последнее ведет к ошибочности «оценки дискурсивной ситуации» [8, 41].

Совершенно очевидно, что правильное представление о когнитивном множестве партнера [8, 42] составляет основу дискурса. Ведь в случае невладения «Другим», то есть адресатом, дискурсивной ситуацией возможным оказывается лишь передача ему определенных знаний, то есть содержания текста (речи). Дискурс же предполагает общность апперцепционной базы собеседников, фоновых знаний. Вне этих компонентов, нам представляется, невозможна реализация воздействующей функции как ведущей функции дискурса.

Диалогичность дискурса, как отмечалось выше, в большей мере базируется на принципе субъективности. Не случайно в качестве основного метаинформационного акта говорящего О.Б. Йокояма выделяет его оценку: «Первое процедурное правило дискурсивного поведения говорящего обязывает его произвести наилучшую, по мере возможности, оценку дискурсивной ситуации» [8, 78-79]. В этом случае срабатывают следующие процедурные правила. Приведем здесь собственное видение процедурных правил с опорой на правила, представленные О.Б. Йокоямой. Правильная дискурсивная ситуация заключается в подтверждении адресатом знаний темы общения, что составляет первое процедурное правило адресата. Верное подтверждение адресата свидетельствует о правильной оценке говорящим дискурсивной ситуации. В случае неверной оценки адресат диктует необходимость поправки или коррекции, что предполагает следующее, второе, процедурное правило, связанное уже с говорящим, – необходимость предпринять коррекцию. Схематически данный процедурный процесс изобразим в виде алгоритма в соответствии с рисунком 2.

Алгоритм процедурных правил дискурса

1) Определить, правильно ли оценена дискурсивная ситуация говорящим

Рисунок 2– Схема определения когнитивной модели дискурса

Вместе с тем в приведенном алгоритме достаточно условным является компонент 'состоявшийся дискурс', поскольку для реализации полноценной дискурсивной деятельности определяющая роль принадлежит «Другому», его оценке информации, содержащейся в дискурсе. Иными словами, являющаяся основой дискурсивной ситуации когнитивная модель дискурса обуславливает его аксиологическую модель, которая выстраивается на основе когнитивной модели. Оговорки требует лишь то обстоятельство, что общение коммуникантов происходит вне наличия лжи, поскольку обратное также приводит к несостоявшейся коммуникации, на что указывает, в частности, Х. Вайнрих [9].

В построении аксиологической модели существенную роль играют следующие факторы:

- 1) оценка говорящим излагаемых фактов, событий, явлений;
- 2) оценка адресатом излагаемых фактов, событий, явлений.

Совершенно очевидно, что данные оценки могут совпадать или не совпадать, что обуславливает в конечном счете реализацию/нереализацию целевых установок дискурса. В случае живого общения возможны также корректировочные действия со стороны говорящего с целью изменения адресатом его оценки. В дискурсивной деятельности, связанной с восприятием письменной формы речи, такого рода поправки невозможны. Схематически представим аксиологическую модель дискурса в соответствии с рисунком 3.

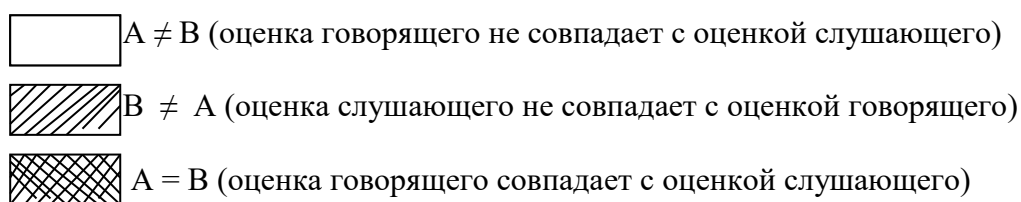
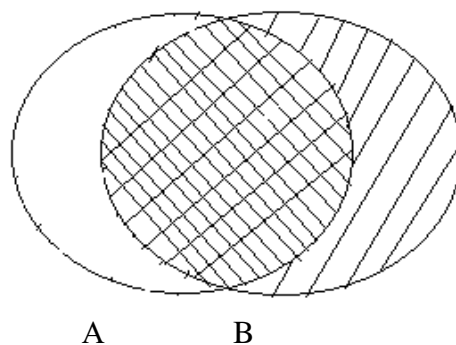

Рисунок 4 – Схема аксиологической модели дискурса

Результаты. С целью построения аксиологической модели экономического дискурса с лишительной семантикой нами был проведен эксперимент опроса оценочной реакции адресата на определенные фрагменты дискурсивной ситуации, изложенной в собранных нами газетных материалах. Подчеркнем, что при построении данной модели мы опирались на теоретические постулаты оценочности, представленные в исследованиях Е.М. Вольф [10], З.К. Темиргазиной [11].

В эксперименте участвовали 37 человек. При подборе информантов учитывались гендерный, возрастной и социально-профессиональный факторы, поскольку данные факторы играют существенную роль при оценке экономической ситуации. Не случайно ученые говорят о так называемом «языке социального статуса» [12]. На зависимость речевого воздействия от личностных качеств коммуниканта указывает также И.П. Тарасова [13]. В эксперименте участвовали лица обоих полов, разных возрастных групп и социального положения. Методика проведенного анализа включает следующие этапы:

1. характеристика когнитивной модели дискурсивной ситуации;
2. характеристика аксиологической модели дискурсивной ситуации.

Характеристика когнитивной модели заключается в оценке адресатом передаваемых говорящим знаний. Схематически она выражается как $A = B$ либо $A \neq B$. Последнее интерпретировалось в случае, если ответная реакция не последовала либо была не по сути дела. Сущность проводимого психолингвистического эксперимента, равно как и результаты полученных данных, основываются на англо-американском подходе: в нем актуализируется главным образом содержательная сторона фрагмента дискурса и реакция на нее читателя. Учет мнения автора оказывается вспомогательным.

В содержательном плане дискурсивные ситуации, предложенные в эксперименте, охватывали экономические проблемы от общегосударственного масштаба до бытовых сторон жизни, связанных с действием лишения. В плане выражения они включали в качестве обязательного компонента глагол *лишить* либо синонимичные ему глаголы, а также другие вербальные средства, выражающие лишительную семантику имплицитно.

Анализ полученных данных показывает незначительность когнитивных моделей экономического дискурса типа $A \neq B$. В большей степени потенциальная оценка говорящим как адекватно воспринимаемая слушателем ($A = B$) оказывается оправданной.

Аксиологическая модель экономического дискурса раскрывается в многообразии вариантов.

Согласно полученным в результате анализа данным, предложенная в эксперименте оценка дискурсивной ситуации, излагающей экономические проблемы общегосударственного масштаба, в восприятии, то есть реакции на нее адресата, раскрывается в виде противопоставления составляющих комплекса «они – мы». В качестве «они» выступают представители правящих кругов разных уровней, в качестве «мы» – простой народ, рядовой гражданин страны. В частности, такая оценка прослеживается как реакция на следующий фрагмент дискурса: *Как отмечено в запросе, многие казахстанцы не в курсе информации о снижении ставок по займам в рамках программы «Доступное жилье». Вместо этого выделенные государством деньги **руководство банка размещает в других финансовых инструментах и извлекает сверхприбыль, лишая тысячи казахстанских семей надежды на доступное жилье.***

В приведенном фрагменте четко эксплицируется каузатор действия лишения в виде словосочетания *руководство банка*, субъектом лишения выступает лексема с положительной коннотацией *надежда*, связанная с простым народом (*казахстанские семьи*), а объект лишения выражается словосочетанием *доступное жилье*.

Оценка говорящим (корреспондентом газеты) излагаемого однозначно негативна. Он осуждает лишение программы «Доступное жилье» простых казахстанцев. Полученные данные реакции позволяют представить аксиологическую модель данного дискурса как $A = B$, поскольку большинство мнений читателей можно свести к следующему обобщению: «Доступное жилье» – недоступно простым людям. Показательно, что представители управленческого аппарата в высказываниях респондентов обозначаются в виде лично-указательного местоимения *они* и его форм (*их, им*), а себя они ассоциируют с простыми гражданами, что выразится в использовании личного местоимения *мы* и его форм. Это следует из примеров такого типа: *Им для нас все жалко; Все они такие*. Подобная реакция относится к более чем 80 % опрошенных.

Вместе с тем незначительный процент (примерно 19%) составляют респонденты, оценка дискурсивной ситуации которых несколько отличается. Ее можно свести к изложению прескрипции, выражаемой посредством модального слова *надо* типа *Надо держать людей в курсе по данной программе*. Такого рода оценка разрешимости данной ситуации обнаруживается у респондентов более зрелого возраста, от 33 лет и выше, главным образом у лиц с высшим образованием, что свидетельствует об их экономической зрелости (Приложение А).

В этом же ракурсе «мы – они» оценивается дискурсивная ситуация, связанная с «зеленой» экономикой. В качестве стимула было предложено следующее высказывание: *Однако, по мнению Елеусизова, за последние три года Алматы лишился около 35 тысяч деревьев*.

Следует подчеркнуть, что когнитивная модель данной дискурсивной ситуации составляет 100%, что передается в виде $A = B$. Говорящий, автор приведенного фрагмента дискурса, выражает озабоченность вырубкой деревьев, в результате которой Алматы лишается зеленых насаждений. В нем при этом не эксплицируется каузатор действия лишения, передаваемого посредством глагола *лишить*. Предполагаемый читателем (адресат В) каузатор выражается в ответных реакциях как в виде обозначения учреждения – *акимат*, так и в виде обозначения его госслужащих местоимением *они*. Показательным, в частности, является следующий пример ответной реакции респондентов: *Что можно еще услышать от них?* И лишь трое из 38 опрошенных респондентов (лица в возрасте 38, 45 и 52 лет с высшим образованием) объясняют излагаемые расхождения объективными причинами, связанными с ошибочным подсчетом. В контексте такого восприятия осуждающая оценка ситуации говорящим не соответствует оценке, данной читателем, а именно: $A \neq B$ (Приложение А).

Прямо противоположная аксиологическая модель конструируется в случае восприятия уже налаженной системы в экономической сфере. В частности, устоявшейся в Республике Казахстан является пенсионная накопительная система. Это обуславливает тот факт, что рядовые граждане выражают доверие к ней, поэтому предупредительные действия лишения воспринимаются ими в основном настороженно по отношению к носителю негативной информации. В проводимом эксперименте для реакции граждан нами было предложено следующее высказывание: *Многие казахстанцы могут лишиться своих накоплений. В процессе подготовки слияния пенсионных фондов в Единый Государственный всплыли счета с некорректными данными вкладчиков.*

Если в оценке говорящего в данном случае прослеживается предостережение негативного характера, то в оценке респондентов практически отмечается стопроцентный оптимизм. Они уверены, что государство не сможет выступить в этом случае каузатором действия лишения. Примечательно, что в высказываниях подобного рода фигурирует не местоимение *они* с пренебрежительным оттенком значения, а слово *государство*. Приведем некоторые из таких высказываний: *государство печется о своих вкладчиках; государство не имеет права на это*. Подобные высказывания свидетельствуют о высокой гражданской зрелости казахстанцев и об их экономической грамотности, несмотря на различный социальный статус и историчность дискурса, основанного на опыте предшествующего времени. И только 2 (магистрант и студент) респондента выразили негативную оценку возможной ситуации в виде реакции, представленной, в частности, в высказывании *Казахстанцам к таким явлениям уже не привыкать*. Таким образом, в целом оценка ситуации говорящим о возможном лишении граждан их пенсионных накоплений не соответствует восприятию ее слушающим (читающим). На основании этого аксиологическую модель представленной дискурсивной ситуации можно выразить в виде $A \neq B$.

Обсуждение. ТКак свидетельствуют данные проведенного эксперимента, в несколько меньшей степени оппозиция «мы – они» выражается при описании положения сельского населения. В качестве проблемной дискурсивной ситуации, связанной с действием лишения, была предложена ситуация, изображаемая в следующем фрагменте дискурса: *В селе Акозек Алматинской области массовый падеж скота. С начала года сельчане лишились уже 50-ти голов. Причиной стало отсутствие жидительной влаги. В населенном пункте нет ни поливной, ни питьевой воды.*

Произведенный анализ данного отрывка свидетельствует о том, что в качестве эксплицитно представленного каузатора в нем выступает словосочетание *отсутствие жидительной влаги*. Настоящий каузатор, таким образом, не назван: он стоит за текстом высказывания.

Анализ полученных данных эксперимента свидетельствует о когнитивной модели $A = B$ дискурсивной ситуации. Аксиологическая модель при этом характеризуется вариативностью. Сочувствующая оценка говорящего, сопровождаемая предположениями разрешения ситуации, находит отклик у 38% респондентов. У 50% данная оценка идентична, но, помимо сочувствия, в ней выражен гнев на сложившиеся обстоятельства. Иными словами, оценка 88% респондентов тождественна оценке говорящего: $A = B$. И только 12% респондентов, главным образом люди молодого возраста, среди которых студенты, лица с высшим образованием (программист, эколог, банкир), а также представители рабочих профессий (швея, продавец), оценивают излагаемую ситуацию сквозь призму «мы – они». (Приложение А)

Большой степенью вариативности характеризуются аксиологические модели, раскрывающие сущность дискурсивных ситуаций, содержащих экономические проблемы регионального плана. В частности, это относится к фрагментам дискурса, в которых излагается ситуация на самом большом вещевом рынке Алматы после случившихся на нем

нескольких пожаров. Поскольку в качестве респондентов представлены алматинцы, то когнитивная модель дискурса сводится к стопроцентному показателю $A = B$. Приведем следующие фрагменты дискурса:

1-й фрагмент: *Барахолка – единственный способ заработать, пусть небольшие деньги. Для того, чтобы развивать бизнес, увеличивать товарооборот, нужно вкладывать деньги, а где их взять, если нет торговли? Поэтому в нынешних условиях малый бизнес просто погибает. Вырученных от торговли денег едва хватает на повседневные расходы. Но и этого нас хотят лишить, разрушив барахолку.*

2-ой фрагмент: *Лишившиеся товара при пожаре на барахолке в Алматы предприниматели вряд ли получают компенсацию.*

Как видим, и в первом, и во втором фрагментах дискурсов не обозначен каузатор действия лишения, что обуславливается объективными причинами: на момент написания этих фрагментов еще не были выявлены виновники пожаров. Каузатор эксплицируется в первом фрагменте дискурса в словосочетании *разрушив барахолку*. Иными словами, его можно выразить в виде 'разрушение вещевого рынка'. Вместе с тем подлинный каузатор лишения эксплицируется благодаря неопределенно-личному предложению *Но и этого нас хотят лишить*, в котором имплицитно выражается некая группа лиц, заинтересованных в разрушении вещевого рынка.

Примечательно, что первый из фрагментов дискурса раскрывается от имени предпринимателя – представителя продавцов, работающих на нем. Благодаря этому передается сочувствующая оценка автора излагаемой дискурсивной ситуации. Такого же рода оценка характерна для второго фрагмента. Вариативность аксиологической модели дискурсивных ситуаций сводится к следующему: а) юридический беспредел и нецивилизованная форма торговли; б) поджог как заранее спланированная акция; в) ситуация, ведущая к безработице.

Первый вариант оценочной реакции респондентов соответствует аксиологической модели $A \neq B$, поскольку мнение респондентов, высказавшихся за закрытие вещевого рынка, не соответствует оценке ситуации говорящим. Это точка зрения охватывает около 40% ответов лиц от 25 до 75 лет, главным образом, что существенно, лиц, не относящихся к казахстанской интеллигенции. Среди них парикмахеры, повара, охранники, реже – учителя, врачи, студенты.

Более 50% опрошенных, рассматривающих данную дискурсивную ситуацию как заранее спланированную акцию, состоят из рядов интеллигенции: врачи, учителя, студенты, магистранты. Вместе с тем эта группа респондентов склонна мыслить о целесообразности закрытия вещевого рынка ($A \pm B$), где $\pm$ – не совсем равно. Наконец, лишь 10% респондентов связывают данную дискурсивную ситуацию с действием лишения: закрыть вещевой рынок – значит лишить людей работы. Каузатором в большинстве ответов такого рода выступает государство (ср. мнения типа '*Государство не думает о простом народе*'): $A = B$.

Большая степень сознательности респондентов обнаруживается при анализе восприятия 2-го фрагмента дискурсивной ситуации. Стоит отметить, что в ее раскрытии, согласно нашим наблюдениям, не просматривается никакой коннотации. Фраза представляет собой изложение мнения журналиста о последствиях пожара на вещевом рынке как факта. Относительно ее также применимы изложенные выше варианты ответов. Автор фрагмента отнюдь не сосредотачивает свое внимание на действии лишения, тем более на его каузаторе. Это проявляется в употреблении субстантивированного причастия от глагола *лишить* – *лишившиеся* – для обозначения лиц, подвергшихся действию лишения. Использование же формы причастия действительного залога прошедшего времени можно интерпретировать как стремление автора выразить свое отношение к произошедшему: предприниматели сами лишили себя товара. В эту интерпретацию вписывается аксиологическая модель $A = B$,

соответствующая первому варианту ответов. Примечательно в связи с этим, что примерно 68% респондентов склонны полагать, что товар нужно страховать, чтобы получить компенсацию. Об этом свидетельствует значительная часть ответов, которые можно в целом свести к высказываниям типа: *Потому что их товары не застрахованы от несчастных случаев*. К респондентам данного варианта ответов относятся лица самых разных возрастных групп, специальностей, а также большинство студентов и магистрантов.

Остальная часть опрошенных (примерно 32%) распределилась между вторым (спланированная акция поджога) и третьим (ситуация, ведущая к безработице) вариантами ответов. Причем третий вариант выразился в виде высказывания типа: *Должны получить компенсацию*, что составило примерно 9% из отмеченных 32%. Это мнение лиц второй возрастной группы, среди которых специалисты сферы обслуживания (повар, продавец) и отдельные представители интеллигенции (врач) (Приложение А).

В ряде случаев, как представляется, воздействующая функция дискурса реализуется благодаря специально подобранным языковым средствам выражения. Так, отрицательное отношение автора дискурсивной ситуации, изображающей лишение, выражается посредством глаголов *отобрать/отбирать*. Используемый при изложении экономической политики государства данный глагол участвует в передаче мнения автора как оппозиции «они – мы». Следует подчеркнуть, что данная оппозиция представлена в анкетировании опрошенных в стопроцентном объеме, за исключением тех респондентов, которые составляют второй вариант когнитивной модели, то есть тех, которые, в силу незнания экономической политики государства, не изложили своей оценки фрагмента ситуации. Речь идет о следующем фрагменте дискурсивной ситуации: *А наладить собственное производство мы никак не можем, потому что своими руками ослабляем свое конкурентное преимущество. Государство же, вместо того чтобы поднимать производство, выпрашивает деньги у других стран - внешний долг Казахстана, по сведениям спикера, достиг \$146 млрд. Поэтому **правительство и пытается побольше отобрать у народа**: об этом говорит увеличение налогов, повышение пенсионного возраста и т.д.*

Как свидетельствует анализ, в приведенном фрагменте четко обозначен каузатор лишения – правительство. Вместе с тем самое действие лишения представлено не как производимое в полной мере, а как попытка осуществления. Причем постоянство этой попытки выражается во временной делокализации действия, передаваемой посредством глагола *пытается* в форме постоянного настоящего времени. Глагол *отобрать* носит номинативный характер, благодаря использованию его в форме инфинитива.

Примечательно также, что если субъектом лишения выступает народ (предложно-падежная форма существительного в родительном падеже с предлогом *у народа*), то объект лишения в тексте не эксплицируется. Т.н. «Другому», на которого направлен дискурс, предстоит вывести его самому, благодаря чему данный объект приобретает соборный, обобщенный, характер. Согласно контексту, речь, несомненно, идет о материальных приобретениях народа, которых власти пытаются его лишить.

Анализ анкетных данных позволяет вывести когнитивную модель описываемой дискурсивной ситуации как $A = B$ (89%) и $A \neq B$ (11%). В противовес этому аксиологическая модель представляет собой 100% результат $A = B$. Иными словами, оценка говорящего и респондентов, участвующих в эксперименте, полностью совпадает. Об этом свидетельствует реакция в виде ответов типа *У них нехорошая политика; Что еще могут придумать они?...* и подобные. Подчеркнем также, что если в предлагаемом фрагменте дискурса каузатор действия лишения определяется посредством существительного *правительство*, то в ответах респондентов он выражается путем лично-указательного местоимения *они*, приобретающего в этом контексте пренебрежительный характер.

При изложении фактов экономической политики государства в ряде случаев реализация воздействующей функции дискурса зависит от контекста. В частности, это

подтверждает анализ эксперимента по следующему фрагменту дискурса: (о девальвации) «*Это не значит, что мы хотим отобрать бизнес у сети обменных пунктов, они должны корпоративно влиться в банки – мы должны знать, кто сколько покупает, сколько продает. Делает это легально или нелегально. Этой работой мы сейчас займемся*», – сообщается на сайте премьер-министра.

Заключение. Полученные данные опроса по обозначенному фрагменту дискурса свидетельствуют о том, что респонденты недостаточно осведомлены о специфике работы обменных пунктов. В данном случае большее внимание их было сконцентрировано на представленной в скобках реплике о девальвации. Поскольку этот процесс коснулся всех граждан, то когнитивная модель дискурсивной ситуации абсолютизируется в виде $A = B$. Аксиологическая модель $A \neq B$ конструируется на основе примерно 70% респондентов. Несогласие, отрицательное отношение к девальвации лишь косвенно касается речи премьер-министра. Проникновение в суть сказанного относится только к одному респонденту. Аксиологическая модель $A = B$ в данном случае строится на основе его реакции «*Это очень хорошая идея. Правительство нашего государства должно знать*» (муж., 43 лет, архитектор).

Остальные менее 30% принадлежат ответам, основанным на согласии с говорящим, но одновременном неверии в возможность осуществления контроля деятельности обменных пунктов.

Проведенный эксперимент еще раз подтверждает, что глагол *отобрать* способен передавать лишительные действия, связанные с экономикой общегосударственного плана. Об этом свидетельствует и следующая фраза, предложенная в ходе нашего эксперимента: ***Токаев потребовал отобрать неиспользованные земли у богатых астанчан.***

Как видно, каузатором лишения в данном случае выступает Президент страны – Касымжомарт Токаев. Действие лишения имеет модальный характер, поскольку передается путем его наименования формой инфинитива *отобрать*, при которой используется глагол императивной семантики с оттенком требования *потребовал*. Он представлен аористической формой прошедшего времени, что позволяет автору выразить излагаемое действие как факт.

Когнитивная модель данной дискурсивной ситуации структурируется как $A = B$ (97%). Аксиологическая модель в виде $A = B$ соответствует более 94%, что выразилось в равнозначной оценке излагаемой ситуации говорящим и респондентами о правильных действиях Главы государства. Думается, значительную роль в формировании этой модели сыграл авторитет Назарбаева в среде простого народа. Лишь незначительная часть опрошенных, около 6%, высказала несогласие с оценкой автора дискурса: $A \neq B$. Среди них главным образом лица молодого возраста с высшим образованием либо студенты, мнение которых сводилось к тому, что никто не может лишить людей приобретенных земель, независимо от того, как они ими распоряжаются. Максимальное количество противоположных этому мнению реакций респондентов свидетельствует о достаточно высокой сознательности граждан Казахстана в интерпретации вопросов экономической сферы.

Контекстная составляющая актуализируется, как показывает собранный в ходе эксперимента материал, при изложении мнения относительно фрагмента следующей дискурсивной ситуации: ***В этом году своих кресел лишились несколько десятков директоров из-за плохих показателей балла ЕНТ.***

Анализ ответных реакций на данный фрагмент дискурса показывает, что в оценке мнений обнаруживается не столько соответствие оценке автора статьи справедливого лишения работы директоров школ, сколько оценка самого ЕНТ как отрицательной процедуры оценки знаний учащихся. Это касается примерно 77% респондентов. Заметим, что в данном случае анкета не содержала никаких дополнительных сведений о конситуции.

Видимо, сама получившая уже достаточную устойчивость аббревиатура *ЕНТ* вызывает у людей отрицательную реакцию.

Относительно же информации, связанной с действием лишения рабочих мест, выраженной в приведенной фразе метафорическим словосочетанием *лишились кресел*, оценки респондентов разделились. Часть из них ($\approx 20\%$) оценивают данное действие положительно, но не верят в его реализацию, интерпретируя это словом со стилистически сниженной окрашенностью *показуха*. Остальные около 3% не согласны с оценкой автора фрагмента, полагая, что не директора школ, а сами учащиеся ответственны за свои знания. Аксиологическая модель последних показателей, таким образом, может быть сведена к конструкту $A \neq B$.

Итак, анализ фактического материала позволяет заключить, что совокупность языковых средств, воплощающих категорию лишительности в экономическом газетном дискурсе, формирует разнообразную палитру смысловых оттенков в пределах смыслового поля дискурса. При наличии идентичности знаний участников коммуникации, то есть адекватной когнитивной модели, аксиологическая модель, конструируемая на основе оценки дискурсивных экономических практик, характеризуется целым рядом модификаций.

Список использованной литературы:

1. Сулейменова Э.Д. Дискурс в дискурсе казахстанской лингвистики // Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции Центрально-Азиатской Ассоциации по деловому общению (СА АВС) и Казахского университета международных отношений и мировых языков им. Абылай хана. – Алматы, 2016. – 252 с.
2. Киклевич А. Притяжение языка. Семантика. Лингвистика текста. Коммуникативная лингвистика. – Олыштын, 2020. – Т.1. – 403 с.
3. Buysens. E. *Les langages et le discours, Essai de linguistique fonctionnelle dans le cadre de la semiologie*. Bruxelles: Office de Publicite, 1993. – 2 p.
4. Кубрякова Е.С. О понятии дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике (обзор) // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональный и структурный аспекты. – М.: ИНИОН РАН, 2000. – С. 7-25.
5. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – М.: Издательство «Эдиториал УРСС», 2004. – 272 с.
6. Жаналина Л.К. Интегративное словообразование. – Алматы.: КазНПУ им. Абая, 2019. – С. 12-13.
7. Киклевич А. Об индексальных выражениях с семантикой посессивности (на материале русского и немецкого языков) / А.Е. Супрун, Г. Яхнов // Славяно-германские параллели. – Минск, 2016. – С. 190-212.
8. David Howarth. *Discourse*. –Buckingham UK: Open University Press, 2000. –166 p.
9. Йокояма О.Б. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 424 с.
10. Вайнрих Х. Лингвистика лжи // Язык и социальное взаимодействие. – М.: Прогресс, 1987. – С. 44-87.
11. Вольф Е.М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо / плохо» // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 98-106.
12. Темиргазина З.К. Оценочные высказывания в русском языке. – НПФ «ЭКО» Павлодар, 2020. – 272 с.
13. Тарасова И.П. Структура личности коммуниканта и речевое воздействие // Вопросы языкознания. – 1993. – № 5. – С. 70-81.

References

1. Sulejmenova E.D. *Diskurs v diskurse kazahstanskoy lingvistiki* // *Sbornik nauchnyh trudov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii Central'no-Aziatskoj Associacii po delovomu obshcheniyu (SA AVS) i Kazahskogo universiteta mezhdunarodnyh otnoshenij i mirovyh yazykov im. Abylaj hana*. – Almaty, 2016. – 252 s.

2. Kiklevich A. *Prityazhenie yazyka. Semantika. Lingvistika teksta. Kommunikativnaya lingvistika*. – Ol'shtyn, 2020. – T.1. – 403 s.

3. Buysens. E. *Les langages et le discours, Essai de linguistique fonctionnelle dans le cadre de la semiologie*. Bruxelles: Office de Publicite, 1993. – 2 r.
4. Kubryakova E.S. *O ponyatii diskursa i diskursivnogo analiza v sovremennoj lingvistike (obzor) // Diskurs, rech', rechevaya deyatel'nost': funkcional'nyj i strukturnyj aspekty*. – M.: INION RAN, 2000. – S. 7-25.
5. Sosyur F. de. *Kurs obshchej lingvistiki*. – M.: Izdatel'stvo «Editorial URSS», 2004. – 272 s.
6. Zhanalina L.K. *Integrativnoe slovoobrazovanie*. – Almaty.: KazNPU im. Abaya, 2019. – S. 12-13.
7. Kiklevich A. *Ob indeksal'nyh vyrazheniyah s semantikoj posessivnosti (na materiale russkogo i nemeckogo yazykov) / A.E. Suprun, G. YAhnov // Slavyano-germanskije paralleli*. – Minsk, 2016. – S. 190-212.
8. David Howarth. *Discourse*. –Buckingham UK: Open University Press, 2000. –166 p.
9. Jokoyama O.B. *Kognitivnaya model' diskursa i russkij poryadok slov*. – M.: YAzyki slavyanskoj kul'tury, 2005. – 424 s.
10. Vajnrin H. *Lingvistika lzhi // YAzyk i social'noe vzaimodejstvie*. – M.: Progress, 1987. – S. 44-87.
11. Vol'f E.M. *Ocenochnoe znachenie i sootnoshenie priznakov «horosho / ploho» // Voprosy yazykoznaniya*. – 1986. – № 5. – S. 98-106.
12. Temirgazina Z.K. *Ocenochnye vyskazyvaniya v russkom yazyke*. – NPF «EKO» Pavlodar, 2020. – 272 s.
13. Tarasova I.P. *Struktura lichnosti kommunikanta i rechevoe vozdejstvie // Voprosy yazykoznaniya*. – 1993. – № 5. – S. 70-81.

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERATURE

МРНТИ 17.82.09

10.51889/4725.2022.51.68.002

¹*Fikret Turkmen, *Abisheva S. D.*²

¹*Ege University, Institute of Turkic Studies
Turkey, Izmir*

²*Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

¹*Dr., professor,*

²*professor, s.abisheva@mail.ru*

MYTHOLOGICAL CODES IN THE POETRY OF M. MAKATAEV

Abstract

Outstanding Kazakh scientist-folklorist E. Tursunov made a huge contribution to Turkic studies, to the epics of the Turkic peoples. During the life of the scientist his fundamental works as «Genesis of the Kazakh everyday tale» and «The origin of the carriers of the Kazakh oral and poetic culture» were received wide world recognition. E. Tursunov was the founder of a number of scientific schools in the field of folklore, Turkic science and in the epic studies world. In addition to his scientific activities, he was engaged in the translation of Kazakh folk tales. E. Tursunov's fundamental work «The genesis of Kazakh everyday fairytale» became classic work of the Kazakh (Turkic) and world science about folklore. There was a time (Soviet period) when Kazakh folklore seemed to be a «thing in itself». However, the fundamental works of Kazakh scientists, including E. Tursunov, formed a set of integral and apodictic investigations. They exposed that when researchers of various scientific directions and disciplines increasingly and irreversibly turn to folklore, they discover the first forms that could not be found in other sources and this allows them to move forward thought centuries. In other words, Kazakh folklore studies may seem complete in general terms, in information and semantic content and in the execution of the scientific discipline. E. Tursunov subtly felt the key problem of modern domestic ethnology, which solution can be provided by folklore. His transition from folklore to ethnology revealed the paradox which consists in the alienation of Turkic history from world science. In former times, alienation was not relevant, because a thought was permanently implanted in the consciousness of the people in the national history which was closely linked with forced sedentarization. This thought had been ripening for centuries in sedentary cultures as urban and agricultural. The mind of people was full of backwardness, inefficiency and even harmfulness of tribal consciousness and tribal relations that are inherent in traditional Kazakh society. Its appearance in a sedentary environment is understandable, because farmers in most of the Eurasian continent were exposed to the invasions of nomads' hordes from the steppe, which were invariably defeating any armies from Europe and Western Asia for centuries and even millennia. They subjugated cities and countries, settled on the conquered lands, changed the appearance and gene pool of peoples. The conquered nations then did their best to preserve their identity and, in any case, eradicate the tribal mark left by the Turkic-speaking nomads from the historical memory, who were the ancestors of the Kazakhs. Based on the theoretical provisions of E. Tursynov about the types of mythologization in Kazakh folklore, the author explores mythological images, plots, techniques and traditions in the poetry of M.

Makatayev. A large number of examples show the mechanism of their transformation from the category of folk elements into aesthetic ones.

Keywords: Kazakh folklore, M. Makatayev, mythologization, scientist-folklorist.

¹ Фикрет Туркмен, *Абишева С. Д.²

¹Эгейский университет, Институт тюркских исследований
Турция, Измир

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

¹ Доктор, профессор,

² профессор, s.abisheva@mail.ru

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ КОДЫ В ПОЭЗИИ М. МАКАТАЕВА

Аннотация

Выдающийся казахский ученый-фольклорист Е. Турсунов внес огромный вклад в тюркологию, в эпосы тюркских народов. При жизни ученого широкое мировое признание получили такие его фундаментальные труды, как «Генезис казахской бытовой сказки» и «Происхождение носителей казахской устно-поэтической культуры». Е. Турсунов был основателем ряда научных школ в области фольклористики, тюркологии и в эпический мир исследований. Помимо своей научной деятельности, он занимался переводом казахских народных сказок. Е. Фундаментальный труд Турсунова «Генезис казахской бытовой сказки» стал классическим трудом казахской (тюркской) и мировой науки о фольклоре. Было время (советский период), когда казахский фольклор казался «вещью в себе». Однако фундаментальные труды казахстанских ученых, в том числе Е. Турсунова, сформировали комплекс целостных и аподиктических исследований. Они показали, что когда исследователи различных научных направлений и дисциплин все чаще и необратимее обращаются к фольклору, они обнаруживают первые формы, которые не могли быть найдены в других источниках, и это позволяет им двигаться вперед на столетия. Иными словами, изучение казахского фольклора может показаться завершенным в общих чертах, по информационно-смысловому наполнению и по оформлению научной дисциплины. Е. Турсунов тонко почувствовал ключевую проблему современной отечественной этнологии, решение которой может обеспечить фольклор. Его переход от фольклора к этнологии выявил парадокс, заключающийся в отчуждении тюркской истории от мировой науки. В прежние времена отчуждение не было актуальным, потому что в сознании людей в национальной истории была постоянно внедрена мысль, которая была тесно связана с принудительной оседлостью. Эта мысль вызревала веками в оседлых культурах, как городских, так и сельскохозяйственных. Сознание людей было полно отсталости, неэффективности и даже вредности племенного сознания и родоплеменных отношений, которые присущи традиционному казахскому обществу. Его появление в оседлой среде вполне объяснимо, поскольку фермеры на большей части евразийского континента подвергались нашествиям степных орд кочевников, которые неизменно побеждали любые армии из Европы и Западной Азии на протяжении веков и даже тысячелетий. Они покоряли города и страны, селились на завоеванных землях, меняли внешний вид и генофонд народов. Покоренные народы тогда делали все возможное, чтобы сохранить свою самобытность и, во всяком случае, стереть из исторической памяти племенной след, оставленный тюркоязычными кочевниками, которые были предками казахов. Основываясь на теоретических положениях Е.Турсунова о типах мифологизации в казахском фольклоре, автор исследует мифологические образы, сюжеты,

приемы и традиции в поэзии М. Макаатаева. Большое количество примеров показывает механизм их превращения из разряда фольклорных элементов в эстетические.

Ключевые слова: казахский фольклор, М. Макаатаев, мифологизация, ученый-фольклорист.

¹ Фикрет Түрікмен, *Абишева С. Д.²

¹Эгей университеті, Түркі зерттеулері институты
Түркия, Измир

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

¹ Доктор, профессор,

² профессор, s.abisheva@mail.ru

М. МАҚАТАЕВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ МИФОЛОГИЯЛЫҚ КОДТАР

Андамна

Көрнекті қазақ фольклортанушысы Е. Тұрсынов түркологияға, түркі халықтарының эпостарына зор үлес қосты. Ғалымның көзі тірісінде оның "қазақтың тұрмыстық ертегісінің генезисі" және "қазақ ауызша-поэтикалық мәдениетін жеткізушілердің шығу тегі" сияқты іргелі еңбектері кең әлемдік танымалдыққа ие болды. Е. Тұрсынов фольклортану, түркітану және эпикалық зерттеулер әлеміндегі бірқатар ғылыми мектептердің негізін қалаушы болды. Ғылыми қызметінен басқа, ол қазақ халық ертегілерін аударумен айналысқан. Е. Тұрсыновтың "қазақ тұрмыстық ертегісінің генезисі" атты іргелі еңбегі қазақ (түркі) және әлемдік фольклор ғылымының классикалық еңбегіне айналды. Қазақ фольклоры "өзіндегі нәрсе" болып көрінетін уақыт (кеңестік кезең) болды. Алайда қазақстандық ғалымдардың, оның ішінде Е. Тұрсыновтың іргелі еңбектері тұтас және аподиктикалық зерттеулер кешенін қалыптастырды. Олар әртүрлі ғылыми бағыттар мен пәндердің зерттеушілері фольклорға барған сайын қайтымсыз жүгінген кезде, олар басқа көздерден табылмайтын алғашқы формаларды табатынын және бұл олардың ғасырлар бойы алға жылжуына мүмкіндік беретінін көрсетті. Басқаша айтқанда, қазақ фольклорын зерттеу жалпы мағынада, ақпараттық-семантикалық толықтыру және ғылыми пәнді ресімдеу бойынша аяқталған болып көрінуі мүмкін. Е. Тұрсынов қазіргі заманғы отандық этнологияның шешуші проблемасын сезінді, оның шешімін фольклор қамтамасыз ете алады. Оның фольклордан этнологияға ауысуы түркі тарихын әлемдік ғылымнан алшақтатудан тұратын парадоксты анықтады. Бұрынғы уақытта иеліктен шығару өзекті болған жоқ, өйткені ұлттық тарихтағы адамдардың санасында мәжбүрлі отырықшы болумен тығыз байланысты ой үнемі енгізіліп отырды. Бұл ой ғасырлар бойы қалалық және ауылшаруашылық дақылдарында жетілген. Адамдардың санасы дәстүрлі қазақ қоғамына тән артта қалушылыққа, тиімсіздікке, тіпті рулық сана мен рулық қатынастардың зияндылығына толы болды. Оның отырықшы ортада пайда болуы түсінікті, өйткені Еуразия континентінің көп бөлігіндегі фермерлер ғасырлар бойы, тіпті мыңдаған жылдар бойы Еуропа мен Батыс Азиядан келген кез-келген армияны үнемі жеңіп келген көшпенділердің дала ордасының шабуылына ұшырады. Олар қалалар мен елдерді жаулап алды, жаулап алынған жерлерге қоныстанды, халықтардың сыртқы түрі мен генофондын өзгертті. Содан кейін жаулап алынған халықтар өздерінің жеке басын сақтап қалу үшін және кез-келген жағдайда қазақтардың ата-бабалары болған түркі тілдес көшпенділер қалдырған тайпалық іздерді тарихи жадынан өшіру үшін қолдан келгеннің бәрін жасады. Е. Тұрсыновтың қазақ фольклорындағы мифологизация түрлері туралы теориялық ережелеріне сүйене отырып, автор М.Мақатаев поэзиясындағы мифологиялық

бейнелерді, сюжеттерді, тәсілдер мен дәстүрлерді зерттейді. Көптеген мысалдар олардың фольклорлық элементтерден эстетикалық элементтерге айналу механизмін көрсетеді.

Түйін сөздер: қазақ фольклоры, М. Мақатаев, мифология, фольклор ғалымы.

Introduction .E. Tursunov, in his book «The Origin of the Bearers of Kazakh Folklore» [1], wrote that mythologization plays a huge role in the preservation of primitive culture, when communal and clan ideology and worship of totems became the main one. Their bearers are ritual mediators that are performing the functions of communication not only between rituals and ceremonies of various kinds, but also «between the world of people and the world of supernatural forces of nature. The mediator uses all the rituals on behalf of the participants in the ritual» [1, 35]. Aqyns¹ are genetically close to them, but they are already characterized by syncretism and a rejection of ritual in favor of an artistic and creative beginning. They are carriers of «a qualitatively new mythology and ritualism» and stand at the origins of «the formation of aitys² as an artistic phenomenon» [1, 194].

Secondary mythologization in Kazakh folklore is associated with the aesthetics of the Aruakh³ worship and the change of the communal-clan consciousness to the family-patriarchal. After that such representatives of folklore as sal⁴ and sari⁵, who are promoting bohemian lyrics, enter the arena. Their main motives were «motives of the steppe bohemia, in other words, motives of life's joys, love and friendship» [1, 225]. The zhyrau⁶, acting on behalf of the people at the khan's headquarters, enter the arena because of a new stage in the society development.

Each type of oral poetic tradition speakers is associated with a certain range of genres and their varieties that form the basis of their repertoire. «So, poetic disputes, improvisations, aitys and lyro-epos were the basis of the repertoire for aqyns, «prophetic», edifying recitative-tirades like tolgau⁷ and terme⁸, as well as heroic epic were basis for zhyrau, songs, lyrical and bohemian content, circus and other spectacular plays were main repertoire for sal and seri, and etc.» [15]. The genre structure defined thematic frameworks.

Methods. All the listed types of bearers of folklore and the named genres became the formative basis in the formation of such a type as a *lyrical poet* (E. Tursunov's term). The experience of Kazakh folklore was formed by two ontological factors: the traditional thematic-symbolic range and the spatial continuum of the steppe which naturally transformed into literature, in particular, into poetry.

Folklore techniques in the poetry of M. Makataev

Turning to the poetry of M. Makatayev, we will try to show what mythopoetic signs, techniques and traditions are present in his work, and see the mechanism of their transformation from the category of folklore elements into the category of aesthetic ones. The applied methodology of Makatev's poetry is copyrighted to professor S. Abisheva (№1215, №1234).

The idea of the inexhaustibility of the Motherland image by M. Makatayev is akin to the infinity of Kazakh expanses, their regularity and restraint, their primordial strength, in which lies the source of creativity for him. The poet believes that the Kazakh expanses organically combine the harmony of image and sound. So thereby they are representing poetry and song:

¹ Aqyns – are improvising poets and singers in the Kazakh and Kyrgyz cultures.

² Aitys – is a song competition held between two aqyns.

³ Aruakh – the soul of dead ancestors, who, according to beliefs, helps his alive relatives.

⁴ Sal – many-sided person of art: poet, singer, composer

⁵ Sari – singer; musician, artist, composer, poet and dandy.

⁶ Zhyrau – is a representative of folk poetry, who sings his own poems, performs, epics and songs.

⁷ Tolgau – philosophical and didactic genre in folklore and individual creativity of the Kazakhs, Karakalpaks and Nogais.

⁸ Terme - a type of lyric poem developed in Kazakh folk poetry.

Дала жатыр өн бойы тұнған өлең <...>,
Уһ, дала!
Дала толған көл-көсір жыр,
Дала – қобыз, тұтпайды
пернесін кір <...>,
Дала деген – күй сандық бұл қазаққа. [2, 176]
Steppe rests, permeated with song <...>,
Oh steppe!
Steppe is filled with music,
Steppe – kobyz, not touch the strings
where is dust <...>,
Steppe – storehouse of melodies for Kazakhs.

The multiple repetition of the word «dala» («steppe») at the beginning of the line creates a special rhythmic pattern through the sound organization and the semantic component of this concept, emphasizes the attention to the image of the steppe. It symbolizes extension in time and space. It contains the memory of the people and the source of its songs, music and melodies. G. Potanin, a great connoisseur of Kazakh culture and a friend of Shoqan Walikhanov, said: «It seems to me that the entire Kazakh steppe is singing» [cit. by 3]. The steppe and the song are inseparable. According to legend, «in ancient times, a song flew over the earth, and people learned to sing in those places where it flew low. And the closest place, where a song flew, was over the Kazakh endless steppes. That is why the Kazakhs became the first songwriters in the world» [4, 154].

Research result. Genetically, folk songs are at the core of the development of poetry as an aesthetic phenomenon. The Kazakh word «olen» is semantically ambivalent: it means both the concepts of «song» and «poem». The dotted line of the designated key images in the poem «Dala danyshpany» («The genius of the steppe») can be attributed to a sublime poetry: «dala – olen – Abai» («steppe – poetry – Abai»). This line complements the unnamed, but underlying image of the singer Korkyt, whose metonymic replacement is kobyz. Korkyt-ata, according to the myths of the Kazakhs and a number of Turkic-speaking nations, was «the first shaman, the patron of shamans and singers, the inventor of the bowed string instrument kobyz» [5, 159]. A multidimensional image of the Motherland, which soul is the great steppe with the song = poetry born in its vastness, arises as a result of the combination of the named and the unnamed, literary and mythological figures.

Poetry of Makatayev carries a huge charge of true patriotism, the main components of which are love for their Motherland, native land, love for their people and their native language. The poet cannot imagine himself without his homeland. All his poetry is penetrated with patriotism: «Suy Otandy!» («Love the Motherland!»). The appellative and invocative form of the hidden address contains a blessing and a vivid imaginative system, which conveys Makatayev's feeling of tender love for the Motherland:

Самалы бол Отанның салқындаған,
Сандуғаш бол, сайратсын алтын далаң,
Семсері бол Отанның қынабында,
Сертке ұста, селт етпей жалтылдаған. [2, 218]

Be as a cool breeze for your homeland,
Become a nightingale inspired by the golden steppe,
Be the sword in the scabbard of the Motherland,
Keep the word that shines forever.

There is a technique that goes back to folklore in the quoted stanza. This is a psychological parallelism: external / internal – nature / man, whereby the semantics of the sublime poetry's birth is created. If such realities of nature as the wind, the nightingale are well-known symbols of poetry, then the steppe is an ethno-landscape, Kazakh language, its symbol.

The inner is also related to poetry. «The sword (semser) is one of the objects that have a sacred essence. According to Kazakh ideas: a) the sword is the receptacle of the human soul, the owner of the sword; b) the sword has a fiery essence; c) the sword is presented as a living creature, the twin of the hero-master; d) the sword can tell about the dangers or well-being of the owner» [5, 178]. According to this, Makataev's sword symbolizes the poet and his soul that is reproducing and keeping the fiery word of poetry. It is not thought that the poet consciously came to the parallel «sword– poet». Most likely, this is the evidence that the national cultural code is an organic component of its creative essence. The image of the sword correlates with both the poet and poetry, since a poetic word can sparkle and be as sharp as a sword. In the poem «Onai soz qoy “Otandy suyem” degen ...» («It is so easy to say: “I love the homeland” ...»).

Mythopoetic symbols in the Makatayev's lyrics

Discussion. Famous mythopoetic symbols are found in the traditional theme of love. The origins of this theme lie in folklore, in the lyrical songs of sal and seri. Makataev portrays love as a deeply dramatic feeling, which is often filled with mooning and hopelessness. Such love further emphasizes the loneliness of the lyric hero of Makatayev's poetry. The union of lovers is possible only in nature and through the nature. She is an intermediary between them, since the phenomena that make up its world become a form of the embodiment of their images and the transmission of their feelings. In the poem «Zhamylyp sagynyshtyk sal shekpenin...» [2, 266] («Covered in anguish by a painful veil ...»), the lover agrees to separation in the existential world, if his beloved reigns in the natural world, where they may be destined to connect:

Көзіме көрінбесең, көрінбе сен,
Күнім боп тұра бергін көгімде сен.
Өлді деп ойлай бергін сонда мен...

If I do not see you, well then,
Only stay as the sun in my sky.
And then you can think that I died ...

And then he will be able to turn into a cloud embracing a lightbringer beloved («Bult bolyр shuagyndy tytip alip»), and then he can «turn into an unstoppable rainfall» («Noser bop seldetip men togilmesem»). In Eastern mythology, «the symbol for rain is a conventional image of a cloud floating under the heavens, from which drops of water fall on the ground below» [6, 57]. It is no coincidence that Makataev's man (he, a lover) appears in the image of a rainfall, which is the archetype of the masculine principle and vitality. According to mythological consciousness, the sky (Tengri) sheds its life-giving seed in the form of rain, symbolizing blessing and fertilizing power. In Makatayev's poetry, rain and rainfall which represent the realities of the poet's beloved natural and climatic zone become one of the symbols that personify love.

Makataev is a pantheist poet. He also refers to a woman as to a phenomenon and an element of nature. In the poems «Raushan guline sen serik edin...» [7, 228] («You were like a rose ...») and «Senin kozin tupsiz teren tungiyktan zharalghan...» [2, 266] («Your eyes are like dark abyss ...») nature serves as a kind of «building material» in creating the image of a woman. The most expressive in this regard is the last of the named poems. It says here that the beloved's face is from sunlight and from the nectar of flowers; her hair is like a black dense forest; the eyebrows and eyelashes are as black as the wings of a swallow; skin like silk; lips burn like a ripe cherry; in her flexible figure is shine of light; her whole appearance is like the calm shine of a summer morning; laughter is a ringing light; her words are a life-giving spring or sweet honey. The Kazakh poet uses the traditional method of comparison with the help of which female beauty is portrayed through the natural world. In particular, the comparison of a maiden's figure with a palm tree goes back to the mythopoetic tradition, where they said about a slim girl with a beautiful walking: «Tal shybyktai buralgan» («Flexible like a palm tree branch») [4, 91]. The origins of the comparison method are in folklore, it is also found in the East (it is not for nothing that the names of Laila and Majnun from Navoi's poem appear in the last stanzas of the poem) and the Western European poetry. Let's take as an example Petrarch's sonnet CLVII:

«Let none impede»—so, round its fair neck, run
The words in diamond and topaz writ—
«My lord to give me liberty sees fit.»

And now the sun his noontide height had won
When I, with weary though unsated view,
Fell in the stream—and so my vision flew.

It is quite obvious that Makatayev is choosing a difficult path: he needs to force the well-known to live a new life. The effect of novelty is manifested in the fact that gradually, step by step, creating the image of his beloved. The poet shows plastic expressiveness and vivid entertainment. It seems that he takes colors from nature and draws a woman that get in memory the moon-faced oriental beauties from the famous Kazakhstan artist G. Ismailova. The poetic world of Makatayev was initially characterized by not only a musical beginning, but also a picturesque one, which is an indication of the presence factor of syncretic thinking and a subconscious orientation towards mythopoetic culture.

At the end of the poem, the lyrical hero, exclaiming «Senin asem musininde sozben kalai tausamyn?!» («Will I find words to describe your beautiful become?!»), again resorts to the language of nature, calling her beloved «Appak kusym» («My white bird»). Archetypally, the bird, personifying the feminine principle, was a symbol of the soul and was identified with the highest wisdom. There appears the subtextual information which meanings that the external beauty of a woman becomes a reflection of her inner beauty, a reflection of her soul for which the poet yearns.

Along with the image of rain associated with the masculine, the feminine is often embodied in the image of a bird in Makatayev's poetry. It corresponds to the feminine and it is a symbol of love: «O, menin akkanat kys mahabbatym» [7, 228] («Oh, my white-winged love»). In the poem «Mahabbatym ozimde» [2, 389] («Love in me»), the poet dreams of true love, but at the same time he says with bitterness: «Ak kazdar arasyнан akkuymdy, / Azhyrata bilmegen

sormandaimyn» («My white swan among the white geese / Could not distinguish, unfortunate me»). Since the ancient times, the swan has been a symbol of «love, beauty, grace, wisdom, prophetic gift and poetry» [9, 108]. For the Kazakh people, this is one of the main national symbols. «When the ancestor of the Kazakhs, Kalsha Kadyr, remained wounded on the battlefield, he was helped by a swan, who later turned out to be a beautiful fairy girl. Kalsha Kadyr marries her, and she gives birth to his son who was given the sacred name «Qazaq». Another progenitor of the Kazakhs, Alataila Anshibai also married to two beautiful fairy girls, who appeared to people in the guise of swans» [5, 170].

The third thematic block, the images of which were actively developed in Kazakh folklore is nature. The dominant feature of Makatayev's poetic world is nature, in particular – the steppe, where is a man in the center. After all, this is also a model of the world of a nomad, where man and the steppe are one, and they are in constant interaction and mutually enrich each other:

Дала, рақмет саған!
Бұрыс қосып жатырсың ырысыма,
Ағыл-тегіл жүректен нұр ұшыра,
Алтыныңды толтырып уысыма,
Дала, рақмет саған!

Thank you, steppe!
You enrich my wealth,
Emitting a huge light from the heart,
Filling my hands with gold,
Thank you, steppe!

In the course of analyzing poems with a mythopoetic component, we had the opportunity to make sure that the image of the steppe is one of the frequent symbols of his poetry.

Using the example of another favorite image of Makatayev, let us see how the poet subtly and everywhere uses the traditional for Kazakh folklore word, which participates in the construction of the mythopoetic picture of his lyrics world.

The word «shybyk» in the Kazakh language has two related meanings. The first is used in the meaning of «twig», «stick», «cane» and «branch» – this is a flexible smooth twig of a shrub (tree) or a broken branch. The second is young coppice, small willow shrub (usually growing along river banks), which is also called osier bed or purple willow. Thanks to the latter meaning, the word «shybyk» can indirectly mean such a genus of woody plants as willow. In accordance with all this, the translation of this word will depend on the context of the analyzed poem by Makatayev, since «words acquire their meanings only in contextual relationships; they come to life, sometimes clearing up, sometimes clouding only in the context» [10, 100].

«Shybyk» is an individual sign of Makatayev's poetry: «Shybyk dep sen meni bagala» [11, 156] («Consider me as a stick»). This is a symbol of his childhood and native land. The twig as a witness and participant in children's games with a horse may be offended if his once little friend, who has already become an adult, forget about him. Refer to his native land, Makatayev finds

unique images and comparisons in order to convey his delight in front of her: «Shattanam shybygybdy syiemin de» [2, 77] («I joy and love your lean body [twig]»). A twig in its significance can be equal to a tree: «Sekildi shybyk zhalgyz tal» [2, 73] («A lonely willow, like a twig»).

The image of a twig is associated not only with the poet's childhood, but is also a symbol of childhood in general. It can be recalled that, in the willow cradle, a Kazakh nomad «began his stay on earth. The willow arch above the child's head was like the dome of the sacred sky. «Tal besik» – «willow cradle» is a favorite image of the native nest in Kazakh poetry» [4, 91]. As if remembering all this, Makatayev compares his little daughter with a twig. Thus, he seems to emphasize her tenderness and charm in the poem «Bulkyryp zhatyr...» [2, 215] («Tries to free herself ...»): «Mamasy, bosat, erkimen ossin tal shybyk!» («Unwrap her mother, let the willow twig grow freely »).

Seven quatrains of the poem «Shybyk» («Willow ») [2, 57] are dedicated to the «lonely, defenseless, young, unhappy, pale and tender» willow that does not bend in the wind and does not surrender to frost or heat. She grew up on barren and rocky ground, but, in spite of everything, she lives, strengthen her roots and expand her buds. Here Makataev seems to be creating a mythopoetic commentary on the perception of willow in the minds of ancient Kazakhs: «A slender slim figure, rapid growth of stems, delicate green leaves and persistent long-term resistance to the cold turned the willow into a beloved symbol of perseverance, beauty and hope by the nomad» [4, 91]. As a result, because of the image of a willow, Makataev was able to express a feeling of inexhaustible love for his land, an indomitable faith in life and embody a close connection with folk traditions in one of his early poems, which was written in Shibute (China).

Another thematic block of Makatayev's poems, which often correlates with the folklore and mythological tradition of the Kazakh people, is associated with the philosophy of being. As an example, in the poem «Ei, omir» («Hey, life») [11, 207] it is said that there is both white and black in life, and she dwells between the earth and the sky, for example, between Umai and Tengri. She throws herself into cold water to cool down, and her swiftness and unpredictability is akin to the life of a tumbleweed.

Life is beautiful with its secrets and sharp turns. The poet's lyrical thoughts about life are often based on the use of common truths. The originality in thoughts about life is extracted by the poet through attracting the ethnometaphor «shybyn zhan», which is understandable only to the Kazakh reader. In the ancient ideas of the Kazakhs, it had an astral meaning, intended the cosmic concept of «soul» and the phrase «shybyn zhan» which meant the concept of «omir» («life») [12]. Here the power of life as an external factor is doubled, enhanced by the internal one in the form of a shimmering image of «life = soul»: «Keudesinde shybyny bar zhandy zat» («There is life in her breast = soul»). The superposition of universal and national existential experience contributes to the achievement of a semantic and artistic effect that belongs only to Makatayev.

Conclusion. The study of mythopoetic symbolism in the Makatayev's lyrics has made it possible to be sure that his aesthetic world is determined by the ethical foundations of Kazakh mythology and folklore and their archetypes. Makatayev's moral credo consists in principles that sound like an incantation, like a covenant:

Мен егінсіз қалдырғым жоқ даламды,
Мен көмүсіз қалдырғым жоқ Анамды,
Мен әкесіз қалдырғым жоқ баламды,
Ешқашан да өлтіргім жоқ адамды. [2, 357]

I don't want to leave the fields without sowing,
I don't want to leave my mother without burial,
I don't want to leave my son without a father,
I never want to take a person's life.

The genres mentioned above are genetically related to the culture of the Kazakh folklore bearers, which phenomenon is the subject of the serious scientific work of E. Tursunov. Thanks to the works of the famous Kazakh scientist, we have taken another important step in the interpretation of M. Makatayev's lyrics and building its mythopoetic picture of the world.

Reference:

1. Tursunov E.D. *The origin of the Kazakh folklore bearers [Proiskhozhdeniye nositeley kazakhskogo fol'klora]*. – Almaty: Dyk-Press, 2004.
- Abisheva, S. *Poetics of modern literature of Kazakhstan | La poética en la literatura moderna de Kazajstán. Opcion, 2018, 34(85), pp. 344–361. Certificate of authorship. Poetic world of M. Makatayev (№1215, №1234)*
2. Sametova, Z. *Realistic, modern and postmodern dominants in the modern world | Dominantes realistas, modernos y posmodernos en el mundo modern. Opcion, 2018, 34(86), pp. 315–324*
3. Sametova, Z. *The usage of symbols and folkloric elements by some modern Kazakh writers. Milli Folklor, 2019, 2019(121), pp. 95–101*
4. Kondybai S. *Kazakh mythology. Concise dictionary. [Kazakhskaya mifologiya. Kratkiy slovar']* – Almaty: Nurly Alem Publishing House, 2004.
5. *Encyclopedia of the Eastern Symbolism. [Entsiklopediya vostochnogo simvolizma] Compiled by K.A. Wilms. –M.: ADE «Golden Age», 1996.*
6. *M. Makataev's four tomes of works [M. Makataev's Shiigarmalarynyn tort tomđıgı]: 2 T. – Almaty: Zhalyn baspasy, 2001.*
7. *Francesco Petrarca. – Moscow, 1984. (in Russian)*
8. Nurbaeva A. *Realisation of parameters of Bologna process at teaching of philologists in the Republic of Kazakhstan. Review of European Studies, 2015, 7(7), pp. 356–364*
9. Aldash, A., Aldasheva, K.S., Mambetova, M.K., Sultaniyazova, I.S., Nabidullin, A.S. *Neologisms in online dictionaries as a reflection of social changes and formation of the social structure of society. International Journal of Scientific and Technology Research, 2019, 8(12), pp. 1432–1435*
10. *M. Makataev's four tomes of works [M. Makataev's Shiigarmalarynyn tort tomđıgı]: 3 T. – Almaty: Zhalyn baspasy, 2001.*
11. D.A. Sabirova *The artistic world of the family in the literature of Kazakhstan. Certificate of entering information into the state register of rights to objects protected by copyright. No. 5782.*
12. *Certificate of authorship. Poetic world of M. Makatayev (№1215, №1234)*

*Қобланов Ж.Т.¹, Балтоғоева Ж.Е.²

¹ *Ш. Есенов атындағы технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан,*

² *Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Атырау, Қазақстан*

¹ *филология ғылымдарының кандидаты, профессор,
koblanov64@mail.ru;*

² *филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
zhaili_65@mail.ru*

ҚАЙТА ӨРЛЕУ ДӘУІРІ КОНТЕКСТІНДЕГІ ЭРАЗМ РОТТЕРДАМСКИЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Мақала Қайта өрлеу дәуіріндегі Нидерландия әдебиетінің көрнекті өкілі Эразм Роттердамский шығармаларының маңызын пайымдауға арналған. XVI ғасырдағы Нидерландия әдебиетіндегі сатира жанрының дамуы Эразмнің «Ақымақтыққа мақтау сөз» сатиралық шығармасы негізінде қарастырылады. Талантты жазушының қаламгерлік шеберлігі, реалистік және демократиялық бағытының айқындығы нақты мысалдар арқылы талданады. Шығармаларының идеялық бағытын, кейіпкерлерді суреттеудегі өзіне тән ерекшеліктерін саралау арқылы сол кезең әдебиетіндегі жазушының өзіне тән қасиеттерін жоққа шығаратын, шығармалардағы халықшылдық рухқа және реалистік дамуға кедергі болған, табиғат пен адамның қадір-қасиетіне дұшпан, шынайы өмірді мойындамайтын діни-аскеттік саясатқа қарсы сыни көзқарасты бағалауға талпыныс жасалады. Мақалада сонымен қатар, Эразм Роттердамский шығармаларының өзінен кейінгі орта ғаырлық әдебиетке тигізген әсеріне де ғылыми тұрғыда баға беріледі.

Түйін сөздер: ренессанс, классикалық филология, әлеуметтік сатира, гуманистік идеялар

*Қобланов Ж.Т.¹, Ж.Е. Балтоғоева Ж.Е.²

¹ *Каспийский университет технологии и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Ақтау, Казахстан*

² *Атырауский университет имени Х. Досмұхамедова
Атырау, Казахстан*

¹ *кандидат филологических наук, профессор,
koblanov64@mail.ru;*

² *кандидат филологических наук, старший преподаватель,
zhaili_65@mail.ru*

ТВОРЧЕСТВО ЭРАЗМА РОТТЕРДАМСКОГО В КОНТЕКСТЕ ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена оценке значения творчества Эразма Роттердамского, выдающегося представителя нидерландской литературы эпохи Возрождения. Развитие жанра сатиры в литературе Нидерландов XVI века рассматривается на основе сатирического произведения Эразма «Похвала глупости». На реальных примерах анализируются писательские способности талантливого писателя, четкость реалистической и демократичной направленности. Дифференцируя идейную направленность его произведений, характерные черты в описании персонажей, попытались оценить критическое отношение к религиозно-аскетической политике в литературе того периода, отрицавшей характерные качества писателя, препятствующийся народному духу и реалистического развития в произведениях, который был враждебен природе и человеческому достоинству, не признавший реальную жизнь. В статье также научно оценивается влияние произведений Эразма Роттердамского на последующую средневековую литературу.

Ключевые слова: ренессанс, классическая филология, социальная сатира, гуманистические идеи

*Koblanov Zh.¹, Baltogaeva Zh.²

*¹Sh. Yessenov University of Technologies and Engineering,
Aktau, Kazakhstan*

candidate of philological sciences, professor, koblano64@mail.ru

*²H. Dosmuhamedov Atyrau University
Atyrau, Kazakhstan*

candidate of philological sciences, senior lecturer, zhaili_65@mail.ru

**THE CREATIVITY OF ERASMUS OF ROTTERDAM IN THE CONTEXT OF THE
RENAISSANCE**

Abstract

The article is devoted to the assessment of the significance of the works of Erasmus of Rotterdam, an outstanding representative of the Dutch literature of the Renaissance. The development of the genre of satire in the literature of the Netherlands in the 16th century is considered on the basis of the satirical work "Praise to Folly" by Erasmus. The writing skills of the talented writer, the clarity of the realistic and democratic direction are analyzed using real examples. By differentiating the ideological direction of his works, the characteristic features in the description of the characters, an attempt to evaluate the critical attitude against the religious-ascetic policy in the literature of that period, which denied the characteristic qualities of the writer, hindered the spirit of nationalism and realistic development in the works, was hostile to nature and human dignity, and did not recognize real life. is done. The article also scientifically assesses the influence of the works of Erasmus of Rotterdam on later medieval literature.

Keywords: renaissance, classical philology, social satire, humanistic ideas

Кіріспе. Мақаланың тақырыбының өзектілігі: XVI ғасырдағы Нидерландия әдебиетінің көрнекті өкілі Эразм Роттердамский шығармашылығының негізгі табиғатын сипаттау.

Мақалада Еуропадағы Қайта өрлеу әдебиеті негізінде Эразм Роттердамский туындыларының негізгі ерекшеліктері қарастырылады. Қаламгер шығармаларындағы реалистік, авторлық идеяға, халықшылдық рухқа, демократиялық бағытқа ерекше назар аударылады.

Ғылыми маңыздылығы: Эразм Роттердамский туындыларының Қайта өрлеу дәуірі әдебиетіндегі маңыздылығын көрсетуге қажет болған көркемдік құралдарды қолданудың негізгі сипатын анықтайды. Эразм Роттердамский туындыларындағы кейіпкер мінезін терең аша білу, қаһарман басына түскен қайғылы оқиғаны сезіне білу, айналаны қоршап алған озбырлықтарға жиіркенішпен қарауға үндеу сияқты қаламгерлік шеберліктің белгілерін саралау арқылы сол кезең әдебиетіндегі жазушы сатираларының өзіне тән қасиеттерін нақты бағалауға талпыныс жасалады. Гуманист жазушы туындыларындағы дәуірдің шынайы көрінісі, феодалдық қоғамның озбырлығын әшкерелеу, жаңа туып келе жатқан буржуазиялық қоғамның келеңсіз жақтарына сыни тұрғыда баға беру сипаттары талданады.

Ғылыми жаңалығы: Эразм Роттердамский туындыларындағы тақырып пен мазмұн ерекшеліктері, діни-аскеттік саясатқа қарсы қаламгердің сыншыл көзқарастары талданады. Шығармаларының XVI ғасырдағы Еуропа әдебиетіндегі орны анықталады, құрылымы, даму деңгейі қарастырылады, олардың әрқайсысына нақты сипаттама беріледі және қолдану әдістері сараланады.

Зерттеу материалы ретінде Еуропадағы Қайта өрлеу дәуірін қарастырған Т. В. Ильина, С. Д. Серебряный, Д. М. Зарецкая, В. В. Смирнова, Г. В. Драч, Ж.Т. Қобланов сияқты орыс және қазақ ғалымдары еңбектеріне сүйендік. Аталған осы еңбектер арқылы зерттеудің негізгі бағыттары анықталды. Орта ғасырлардағы Еуропа әдебиетіндегі Қайта өрлеу көрінісін, көркем шығармашылықтың табиғатын қарастыратын шетелдік ғалымдардың жұмыстарына көп көңіл бөлінді. Оларды талдау және жүйелеу әдеби шығармашылықтың танымдық аспектілерін, атап айтқанда әдеби үдерістерді зерттеуге деген көзқарас қағидаттарын дамытуымызға оң әсер етті. Мақалада герменевтикалық, психологиялық, тарихи-салыстырмалы әдістер кең түрде қолданылды. Еуропадағы Қайта өрлеу тенденцияларының Эразм Роттердамский шығармаларындағы көрінісін, шығармалардағы поэтикалық элементтерді зерттеп пайымдау үшін тарихи-функционалдық әдісті пайдаландық. Бұл әдіс көркем шығармадағы оқырмандық нұсқалардың тарихи динамикасындағы әдебиеттің қызметін, сондай-ақ авторлардың беделін зерттейді. Психологиялық әдісті пайдалану арқылы кейіпкер мен автордың ішкі сезім иірімдері мен тәжірибелерін тереңірек ашып көрсетуге ұмтылдық. Герменевтикалық әдіс гуманистік сипаттағы шығармалардың идеялық-тақырыптық мазмұнын қалыптастыруға ықпал етті. Осы әдісті қолдану авторлық тұжырымдаманың мәні мен мағынасын тереңірек ашуға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-тарихи әдісті қаламгердің дүниетанымындағы жақындық пен айырмашылықты анықтауда пайдаландық. Бұл әдісті қолдану Эразм Роттердамскийдің өз шығармасында бейнеленетін көзқарастарының ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік береді.

Талқылау. Орта ғасырлық феодалдық қоғам жағдайында туып, қалыптаса бастаған жаңа капиталистік қатынастар Батыс Еуропада Қайта өрлеу (Ренессанс) қозғалысына негіз салды. Жалпы мәдениет тарихында Ренессанс атауымен аталатын бұл қозғалыс алғашында Италия мемлекетінде (XIV ғасыр), кейншелік көп ұзамай Еуропаның өзге аймақтарында да басталды. “Ренессанс терминін алғаш рет XVI ғасырдағы сәулетші, суретші және өнертанушы Джорджио Васари Батыс Еуропадағы буржуазиялық қатынастар дамуының алғашқы кезеңімен шартталған тарихи дәуірді анықтау үшін енгізді. Қазіргі мағынасындағы бұл терминді XIX ғасырдағы француз тарихшысы Жюль Мишель қолданысқа енгізген” болатын [1,90].

Өнімді өндіру негіздерінің жаңа көріністері - мануфактураларға өту, жаңа географиялық жетістіктер (Үндістанға теңіз жолының орнатылуы, Америка құрлығының ашылуы), дүниежүзілік сауда-саттық саласының дамуы, жаңа ұлттық мемлекеттердің

қалыптасуы, халық көтерілістері, шаруалар соғысы, қоғамдық сана өмір мен қоғамдық тұрмыста көптеген өзгерістерді туғызған еді. Адамның табиғи талаптары мен еркіндігін қорғайтын гуманистік қозғалыс пайда болды. Діни қағидалар мен шектеулерден тыс реалистік бағыттағы ілкі антикалық мәдениетке, өнерге қызығушылық күшейе түсті.

Бұл дәуірді француздар “ренессанс”, ал немістер болса “реформация” деп атағанымен, оның шынайы мазмұнын сол атаулардың ешқайсысы нақты аша алмайды. Византия империясы күйреген соң сақталып қалған көне қолжазбалар, Римнен қазып алынған ежелгі антикалық мұралар дағдарысқа ұшыраған кәрі Батыстың көз алдына жаңа дүниені - антикалық грек әлемін алып келді; осы тылсым әлемнің жарқын бейнелері қасында орта ғасырлық туындылар ажарсыз көрініп, мүлдем көмескіленіп қалды; Италия жерінде мәдениет айтарлықтай дәрежеде ерекше гүлденді, бұл жағдай ежелгі заманның классикалық жарық шашушы шұғыласы болды һәм бұдан соң оған қол жеткізу тіпті мүмкін болмады. Франция, Италия және Германия елдерінде қазіргі, жаңа дәуір әдебиеті туды. Көп ұзамай Испания мен Англияда классикалық әдебиет пайда болды. “Бұл дәуірдің айрықша белгісі – мәдениеттің зайырлылығы және оның антропоцентризмі (яғни, ең алдымен адамға және оның қызметіне деген қызығушылық)” [2,323].

Бұл өзгеріс - сол дәуірге тән болған адамзаттың басынан өткен өзгерістердің арасындағы ең үлкен прогресшіл өзгеріс болды, жаңа қаһармандар қажеттілігін тудырған және жігер-қайраты, күші, жан-жақты білімділігі, мінезі өзіне сай кейіпкерлерді дүниеге әкелген жаңа дәуір еді.

Қайта өрлеу дәуіріндегі мәдениеттің маңызы оның шіркеу мен феодалдық құрылысқа қарсы жүргізген табанды, батыл күрестерімен ерекшеленеді. Озық ойлы, білімді азаматтар христиан дініне, мистика, схоластика, аскеттік пен әрқандай озбырлықтарға, қанаушылыққа қарсы аяусыз күресті. Қарапайым адамның еркіндігі және оны надандық ордасы болған орта ғасырлық дін шырмауынан құтқару мен әлемдік мәдениетті қалыптастыру үшін өз жігері мен білімін сарп еткен осындай жанкешті қаһармандар өздерін гуманистер деп атаған еді. Гуманист сөзі латын тілінде *humanus*, яғни адамгершілік деген мағынадан келіп шыққан. “Гуманистердің басым көпшілігі қаңырап қалған провинциялық қалашықтардағы кедей отбасылардан шыққан еді. Бірақ олар өздерін (кейінгі заман терминологиясында) рухани ақсүйектер деп санады. Гуманистер саясатпен, философиямен, шешендік өнермен, этикамен, әдеби-тарихи мұраларды, көне қолжазбаларды зерттеумен, педагогикамен, білім берумен айналысты. Олардың белсенді және жан-жақты өмір сүруі барысында ойлаудың жаңа ерекше түрі – Қайта өрлеу гуманизмі қалыптасты” [3,142].

Батыс Еуропада Қайта өрлеу дәуірі буржуазиялық мәдениеттің пайда бола бастауымен де ерекшеленеді. Дағдарысқа ұшыраған феодалдық қатынастар орнын енді жаңа буржуазиялық қатынастар иелей бастады. Бірақ Қайта өрлеу дәуіріндегі буржуазиялық қоғамның алғашқы белгілері әлсіз еді. Сол дәуірдің озық ойлы зиялылары капиталистік қатынастар мен жұмыссыздықтың апатты салдарын әлі де болса сезіне қоймаған болатын. Сол себепті Қайта өрлеу дәуіріндегі гуманистер туып келе жатқан жаңа қала буржуазиясының мүдделеріне шырматылып қалмай, феодалдар мен христиан шіркеуінің құрсауындағы кедей бұқара халықтың арман-тілегін, мақсат мүдделерін де бейнелейді. Гуманистер жаңа пайда болып келе жатқан капиталистік озбырлықты да аяусыз сынға алады. Қазіргі күндегі буржуазиялық үстемдіктің негізін қалаған адамдар, кім болса да, тек ғана буржуазия мүдделерімен шектеліп қалған жандар емес болатын. Керісінше, олар жаңа күрестерге құлшынған, жаңа заманға тән болған рухты, батыл адамдар рухымен шабыттанған еді... Ол кезеңнің қаһармандарына тән болған ерекше нәрсе, олардың барлығы да өз заманының мүдделерімен өмір сүреді, жалынды күрестерге жан аямай араласады, қандай да бір партияны қолдап, кейбірі өткір қаламымен, кейбірі қылыш-найзасымен, кейбірі ұятты сөзімен қаруланып шайқасты.

Феодалдық озбырлықтар мен қанаушылық, зұлымдыққа қарсы болған ұлт-азаттық әрекеттері, халық қозғалыстары Қайта өрлеу дәуірінде туған гуманизмнің нағыз демократиялық негізде қалыптасуына, дамуына үлкен ықпал етті. Қайта өрлеу дәуірінің ең негізгі ерекшелігі - адамды ұлықтау, қоғам мен табиғатты қарапайым адамның талаптар-мұраттарын қанағаттандыруға бағыттау болды. Христиан шіркеуі бұқара адамның қасиет-қадірін, арман-ойларын мойындамады, оның өмір, тұрмыс қуаныштарынан ләззат алу талабын - құнаһарлық, ал сана мен ақыл билігін адамды азапты апатқа алып баратын қатерлі, қорқынышты жол деп айыптаған сол дәуірде Қайта өрлеу қозғалысы, керісінше, қарапайым адамның әлеуметтік тұрғыдан да, рухани тұрғыдан да, азат, еркін болу идеясын қолдап, қорғады, оның қасиет-қадірін, қабілеті мен ойын құрметтеді. Қайта өрлеу дәуіріндегі гуманизм адамға бұрын болмаған жаңаша көзқарастарда болуымен қатар, сол адамның ішкі рухани еркіндігіне, бостандығына кедергі болатын әрқандай тосқауылдарға, схоластикаға, догматизмге ымырасыз қарсы шықты. Қарапайым адамды идеал санау, адамды табиғаттың жараушысы, жанды бөлшегі сипатында көрсету қаһармандар қажет болған сол дәуірдің қайсар рухына сай болатын.

Қайта өрлеу кезеңінің тағы да бір елеулі ерекшелігі оның ежелгі мәдениетке қызығушылығынан айқын көрінеді. Гуманистер көне дәуірлерге қайта оралу мақсатында емес, бәлкім өздерінің ойлы, озық пікірлерін негіздей түсу және келешекке үлкен сеніммен қадам басу мақсатында антик дүниедегі талантты, тарлан қаламгерлердің туындыларына жүгінеді.

Гуманистер жалпы “антиктілікті” емес, ал оның қалыптасқан классикалық кезеңін, Рим республикасының аяғы мен императорлық биліктің тарих үлкен сахнасына шығуы кезеңіндегі мәдени жәдігерліктерді жан-жақты игерді. Гуманистер грек және рим әдебиеті жанрларының тек сан түрлі тәсіл-әдістерін ғана емес, олардың күрделі мазмұны мен тарихи тегіне де ерекше назар аударды.

Христиандық дінің мазмұнын қасақана бұзып көрсеткен шығармалардың бастапқы мәтіндерін қалпына келтіре отырып, олардың мазмұнын екшейді. Константинополь құлағаннан кейін (XV ғасырда), сол жерден бас сауғалап қашқан грек оқымыстылары Италия еліне көп қолжазбаларды алып келді. XV ғасырдың 2 жартысында антикалық рим және грек ақындары Гомер мен Вергилийдің дастандары, Платон мен Аристотельдің шығармалары жария бола бастады. Батыс Еуропаның үлкен қалаларында ашылған алғашқы университеттерде ілкі замандағы ескі тілдермен (грек, иуда, латын) зерттеп, үйренетін арнайы кафедралар құрылды. Көне өнер пен мәдениетті үйрену феодалдық зұлымдыққа, озбырлыққа, христиандық дін мен оның саясатына қарсы күрестерде маңызды қызмет атқарды.

Қайта өрлеу дәуірі ерекшеліктерінің бірі - гуманистік әдебиеттің тууы және оның реалистік мазмұнда дамуында. Ірі қаламгерлер ықшам, жетілген пішіндерге, антикалық әдеби жәдігерліктерге қызықты, орта ғасырлардағы бұқара халық поэзиясындағы және ежелгі әдебиет нұсқалардағы бейнелеудің халықтық әдіс-тәсілдерін байқайды. Осындай нұсқалардан әділеттік пен теңдік үшін күрес тақырыптарын алып, пайдаланады.

Қайта өрлеу дәуіріндегі реализм шіркеу мен дін аскеттігінен бөлінген күйдегі қиял-ғажайыптарды да кең қолданды. Яғни, оқиға қалай болса, жәл сол күйінде суреттемей, шынайы бейнелер қиял-ғажайып бояулармен суреттелді. Фольклорлық мотивтерден, халықтық дәстүрлерден орынды пайдалану үлкен гуманистер шығармашылығының толысуына, кемелденуіне мүмкіндік туғызды.

Қайта өрлеу дәуіріндегі гуманизмнің әлеуметтік, таптық тұрғыдаан шектелгендігі оның дағдарысқа ұшырауын жеделдетті. Католиктік-феодалдық қуғындау, қудалау негізінде көптеген қаламгерлер төңкерістік әрекеттерде қол үзіп, мазмұнсыз, өзексіз мәселелермен айналысып, сараланған бір топ адамдар мүддесін қолдайтын қорғаушыларға айналады. Олардың шығармаларындағы өзіндік ұлттық келбет, мазмұн жойылады, гуманистік мүдде

мен мақсат аясы тарылады, ескі әдебиет нұсқаларына толық бой ұру осы қаламгерлерді жасандылыққа алып келді. Мұның барлығы да гуманистік қозғалыстың дағдарысын сипаттайтын құбылыстар еді.

Нәтижелер. Нидерландия еліндегі әдебиеттің қалыптасу, даму тарихының өзіне тән болған ерекшеліктері бар. Нидерландия мемлекеті Батыс Еуропа мен Солтүстік Еуропаның ортасындағы негізгі сауда жолында орналасқандықтан, экономикалық тұрғыдан қарқынды дами бастады. Осы жағдай Нидерландия елінің ұлттық бірлігін одан сайын нығайта түсті. Кальвиншілдік (протестанттық) арқасында келген Қайта өрлеу қозғалысы нәтижесінде Голландияда республикалық құрылыс пайда болды. Кальвиншілдік дін тонын жамылған буржуазиялық саясаттың айқын көрінісі еді. Сол себепті Жан Кальвин байлық жинауды, шектеушілікті ұсынумен қатар, адам еңбегін қанау мен өсімқорлықты да қолдады. Тағдыр жайлы оның ілімінде “туғаннан бастап адамның маңдайына ғұмыр бойы азап тарту, яки бақытқа ие болу жазылған, дегенмен ол адам соның қайсысы бұйыратынын білмейді, оны тек көзге көрінбейтін, жасырын экономикалық күштер ғана шешеді”, дейді Кальвин. Оның осы ілімі “бәсеке мен саудада адам баласының жолы болуы немесе болмауы сол адамның күші мен әрекетіне байланысты емес, одан тыс жатқан құбылыстарға тәуелді” деген пікірді діни тұрғыдан негіздеп беру болатын. “Кальвинизм кейін бірқатар ағымдар мен протестанттық секталардың (пресвитериандар, конгрегацияшылдар, пуритандар, баптистер, адвентистер) тууына негіз болды” [4,247].

Кальвинизм Нидерландия елінде католик шіркеуі мен испан озбырлығына қарсы ұлт-азаттық әректің басталуына негіз болды. Бірақ тәуелсіздік, егемендік үшін болған соғыстар нәтижесінде Голландияның бір ғана өлкесі азаттық алды.

XIII-XIV ғасырларда шаруашылық жағдайы нығая түскен Нидерландияның қалалары сол дәуірдегі Италияның дамыған қалаларына өте ұқсас еді. Сондықтан да XV ғасырда Нидерландия жерінде Қайта өрлеу әдебиеті мен мәдениеті мен әдебиеті туды.

Нидерландияда гуманизм Қайта өрлеу (реформация) қозғалысымен бір кезеңде дүниеге келді. Антикалық қаламгерлердің туындыларын үйрену және оларды аудару басталды. Антикалық көне драматургия мен поэзияға негізделген туындылар жазылды. Гуманистер өздері ұстанған бағыттарымен католик діні шіркеуінің ілімдеріне ымырасыз қарсы шықты.

XVI ғасырдың бас кезінде өмір сүрген нидерландиялық гуманист Роттердамский Эразмнің Еуропа мәдениеті мен әдебиеті тарихында ерекше орынға ие. Эразм Роттердам қаласында дүниеге келді. Ата-анасынан жастай жетім қалған ол монастырға баруға мәжбүр болды. Эразм бұл жерде антикалық қаламгерлердің шығармаларын айрықша қызығушылықпен оқыды. Монастырдағы екіжүзді алаяқтардың жағымсыз іс-әрекеттері жасөспірім баланың нәзек жүрегінде діни надандыққа қарсы жиіркеніш сезімін оятты.

Эразм Роттердамский монастырдан біржола кетіп, Париж қаласына барып оқуын ары қарай жалғастырады. Оның әртүрлі ежелгі данышпандар еңбектерінен іріктеп, сайлап алынған мысалдар, мақалдар, даналық сөздерден құралған алғашқы жинағы (“Adagia”) 1500 жылы жарияланды. Осы жинағы арқылы Эразм Роттердамский үлкен даңққа ие болды. Эразм Роттердамский енді Еуропаны бойлап, ұзақ саяхатқа шығады. Англия жерінде ол даңқты “Утопия” шығармасын жазған Томас Мормен кездесіп, дос болады. 1506 жылы Италияға сапарға шығады. Мұнда келген соң Эразм да Петрарка сияқты көне дүние жазушыларының белгісіз қолжазбаларын іздеп, тауып, үйренуді мақсат қылады, Осындағы Турин университетінде докторлық ғылыми дәрежесін алады. 1509 жылы Рим қаласына келеді. Медичи Жованни кардинал және басқа да таныс адамдар Эразмды Римде қалуға үгіттейді. Англия мемлекетінде Генрих VIII таққа отырғанын естігесін, ол бұл ұсынысты қабылдамайды, себебі Англиядағы гуманистер Генрих VIII өте әділетті монарх деп ойлап, оған үлкен үмітпен қараған еді.

1509 жылы Рим қаласынан Англияға жолға шыққан Эразм Роттердамский жолда “Ақымақтыққа мақтау сөз” атты сатиралық туындысын жазуға кіріседі. Классикалық

филологиямен қоса алғашқы христиандық тарихын зерттеумен шұғылданған Эразм Роттердамский “Інжілдің” грек тіліндегі тексін қайтадан қарап, оның жаңа латын тіліндегі тәржімасын жариялайды. Эразм Роттердамскийдің киелі кітаптарға байланысты айтқан сыны Қайта өрлеу қозғалысының (Реформацияның) қолындағы күшті, жойқын қару болып, католик шіркеуінің ілімдері мен беделіне орасан зор нұқсан келтіреді. Дегенмен, Эразм Роттердамский неміс реформаторларына қосылған жоқ. Әлемдік гуманистік мәдениеттің ең ірі өкілі болған ғалым өзінің идеяларынан туындайтын қорытындылар мен нәтижелерге оншалықты қызыға қоймады. Лютераншылдықтың гуманизмге бітіспес дұшпандығы айқын біліне бастағанда Эразм Роттердамский протестанттыққа жиіркенішпен қарап, Лютермен келісім жүргізе бастайды. Католик шіркеуі протестанттықтан біржола қол үзген Эразм Роттердамскийге риза болғанымен, “Ақымақтыққа мақтау сөз” сияқты сатиралық шығарма авторына оншалықты сенбеді.

Эразм Роттердамский едәуір уақыт Оксфорд университетінде дінтану мен грек тілінен дәрістер оқыды. “Інжіл” текстеріне тіл тұрғысынан сын пікірлер айтады. Осыдан кеіні Эразм Роттердамский Еуропаны бойлап, қайтадан саяхатын жалғастырады. Базел қаласында уақытының көп бөлігін өткізеді.

Эразм Роттердамскийдің ізінде қалған әдеби мұрасы мол. Бұл мұраны бүгінгі күнге дейін жалпы мәдени, әдеби тіл саналып келген латын тілінде жазылған шағын хаттар, антикалық шығармалардың баспада жарық көрген сыншыл бағыттағы текстері, прозалық және поэзиялық шығармалар, негізінен педагогика, дін және тілге қатысты еңбектерді қамтиды (“Хат жазудың мәдениеті”, “Христиандық жауынгердің қолданбалы құралы”, “Сұқбаттар”, “Баяндау өнерінің байлығы”, “Христиандық неке туралы” және тағы басқалар). Қаламгерге ерекше даңқ алып келген әдеби туындысы – “Ақымақтыққа мақтау сөз” (1509) атты сатирасы, яғни Еуропадағы алғашқы гуманистік әдебиеттің нағыз таңғажайып үлгісі. “Эразм Роттердамский ежелгі және ерте христиандықтың мәдени дәстүрлерін синтездеуге тырысты. Ол адамның табиғи ізгілігіне сенді, адамдардың ақыл-ой талаптарын басшылыққа алуын қалады; Эразмның рухани құндылықтары арасында - рух еркіндігі, әділеттілікті қорғау, білім, қарапайымдылық жатыр” [5, 395].

Эразм Роттердамскийдің сатиралық туындылары екі көркемдік дәстүр әсерінде жазылған еді. Оның біріншісі – антикалық көне әдебиетте “Мақтау” пішінінде туған сатиралық туындылары болса, екіншісі - сол дәуірде Батыс Еуропалық қалаларда кеңінен тараған карнавал түріндегі халықтың ұлттық ойындары, әсіресе, Германия жерінде кең өріс алған «ақымақтық пен сотқарлық туралы» сатиралық туындылар. Бұл сатиралық туындылар неміс халқының гуманисті Брант Себастьянның “Надандар кемесі” кітабымен үндес болатын. Эразм Роттердамский сол кезеңдегі қоғамдағы келеңсіз әрекеттерді аяусыз әшкерелеп, жағымсыз қылықтарды сан түрлі көріністер арқылы әжуалайды.

Туындының қаһарманы Ақымақтық деп аталатын бикеш өзін “бүкіл әлем әміршісімін” деп санайды. Осы кеудемсоқ ханым істеген әрқандай жақсылықтарын білмейтін және оған мақтау сөз айтпаған адамдарға ренжіп, шарасыздықтан өзін-өзі мақтай бастайды. Бұл ханым “Егер сені ешкім мақтамаса, сен өзінді-өзің мақтай бер” деген ойға келеді. Кіріспеде Ақымақтық ханым өзінің текті династиядан тарағандығын айтады. Арғы атасы Орк те, Хаос та, Иапет те, Сатурн да, басқалар да емес; оның атасы Плутос (Плутос – грек аңызындағы екі көзі соқыр байлық құдайы). Өзінің киелі, қасиетті, текті әулеттен екендігін айтып мақтанған Ақымақтық, әлемдегі жақсылықтың барлығы өзінің жомарттығының, сақилығының нәтижесі деп бөседі. Опасыздықты, жағыспаздықты және аярлықты өзінің көмекшілері санайды. Ханымның серіктері түрлі тайпа мен кәсіп өкілдері ретінде хикаяланады; бірінші қатарда жас жеткіншектердің басын болмашы, керексіз нәрселермен қатыратын “данышпан тілшілер”, заңды өте көп “білетіндігімен” анық, дұрыс мәселелерді де өңін айналдырып, шатастырып жіберетін заңгерсымақтар, “ұзын сақалдарымен” білімді болып көрінетін, ақиқатында көп нәрседен бейхабар дүмше философтар және схоластика мектебінің өзге де өкілдері тұрады.

Сатиралық туындыда орта ғасырлық христиандық католик шіркеуі мен діни ілімдер де аяусыз сынға алынады.

Маскүнем монах пен оның көмекшілері, корольдермен байлық жинауда бәсекеге түскен папа, епископтар мен кардиналдар да қаламгердің назарынан тыс, қалыс қалмайды. Олар қарапайым бұқара халыққа озбырлық, зұлымдық жасайды. Папалар мен кардиналдар “Барлық тауқымет пен қасіретті Павел мен Петрдің мойнына жүктеп”, “атақ-абыройды, байлықты өздері иемденеді”.

Қорытынды. Ұлы ғалым, гуманист ретінде Эразм Роттердамский орта ғасырдағы феодалдық заңдарды, Рим папасының залымдығын, озбырлығын, надандығын үлкен ерлікпен әшкерелеп, масқаралайды. Эразм жаңа туып келе жатқан буржуазияның да келеңсіз, залалды жақтарын байқады. Сатираның бас кейіпкері Ақымақтықтың байлық құдайы соқыр Плутостың немересі болуы да бекер болмаса керек. “Бейбітшілік, соғыс, мемлекеттік билік, сот, кеңес, неке, халық мәжілісі, одақ, ойын, мәдениет, ғылыми еңбектер...барлығы да оған бағынышты, оған тәуелді”[6,215]. Ақша мен алтын билеп-төстеген заманда адамгершілік, рухани қасиеттер аяққа тапталады. Сондықтан қаламгер, әсіресе саудагер байларды қатты сынайды. Себебі, “саудагерлер - ең жиіркенішті, тойымсыз, қорқау, надан адамдар, олар өз алдына тек баю мақсатын ғана қойып, оны жаман әрекеттер болған өтірік ант ішу, алдау, айла жасау, ұрлық жолдарымен жүзеге асырады, алтын жүзіктерді қолдарына таққандары үшін де олар өздерін жоғары, биік сатыдағы керемет адамдармыз деп ойлайды”[7, 149].

Ұлы қаламгер Ақымақтық басқаратын және байлыққа негізделген қоғамның бет пердесін жұлып тастап, сол қоғамдағы озбырлықты, екіжүзділікті, надандықты әшкерелейді. Жазушы “адамдар тағдыры, бүкіл қоғам өмірі Ақымақтықтың ойнайтын ермегі емес” деп халықтың болашағына, еркіндігіне араша түсіп, қорғайды.

“Ақымақтыққа мақтау сөз” туындысы - орта ғасырлық заңдар, папа мен феодалдар, шіркеу князьдері, схоластикалық, догмалық ілімдер, байлықты көксеген басқа да алаяқ адамдарды сынаған гуманистік туындының озық үлгісі.

Өз замандасы Томас Мор сияқты Эразм Роттердамский халықтың келешегі туралы саяси бағдарлама дайындап бере алмаса да, жауыздық пен надандық өршіген діни ілім мен ескі қоғамға қарсы шыққан сатиралық мазмұндағы өте құнды туынды болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ильина Т. В. *История искусств. Западноевропейское искусство: Учебник.* - Москва: Высшая школа, 2000. – 368 с.
2. Серебряный С. Д. *История мировой культуры: Наследие Запада: Античность. Средневековье. Возрождение. Курс лекций.* Москва, 1998. – 429 с.
3. Зарецкая Д. М., Смирнова В. В. *Мировая художественная культура. Западная Европа и Ближний Восток. Учебное пособие.* – Москва, 2000, – 344 с.
4. Драч Г. В. *Культурология. Учебное пособие для вузов. Ростов на Дону.* – Феникс, 1997. – 576 с.
5. *Антология мировой философии: Возрождение.* – Москва: ООО Издательство АСТ, 2018. – 928 с.
6. Қобланов Ж.Т. *Шетел әдебиетінің тарихы. 3 том.*–Алматы: Лантар Трейд, 2020.– 491б.
7. Роттердамский Э. *Похвала глупости.* – Москва: ООО Издательство АСТ, 2018. – 224 с.

References:

1. Ilina T. V. *İstoria iskustv. Zapadnoevropeiskoe iskustvo: Uchebник.* - Moskva: Vysshaia şkola, 2000. – 368 s.
2. Serebränyi S. D. *İstoria mirovoi kültury: Nasledie Zapada: Antichnost. Srednevekovye. Vozrojdenie. Kurs leksi.* Moskva, 1998. – 429 s.

3. Zareskaia D. M., Smirnova V. V. *Mirovaia hudojestvennaia kültura. Zapadnaia Evropa i Blijni Vostok. Uchebnoe posobie.* – Moskva, 2000, – 344 s.
4. Drach G. V. *Külturologia. Uchebnoe posobie dlä vuzov. Rostov na Donu.* – Feniks, 1997. – 576 s.
5. *Antologia mirovoi filosofii: Vozrojdenie.* – Moskva: OOO İzdatelstvo AST, 2018. – 928 s.
6. Qoblanov J.T. *Şetel ädebietiniñ tarihy. 3 tom.*–Almaty: Lantar Treid, 2020.– 491b.
7. Rotterdamski E. *Pohvala gluposti.* – Moskva: OOO İzdatelstvo AST, 2018. – 224 s.

**ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PEDAGOGI AND METHODOLOGI PROBLEMS**

МРНТИ 14.25.09

10.51889/6590.2022.12.84.004

Жумашева А.Ш.¹, *Жетпісбай Ә.Қ.²

*¹ «Торайғыров университет» КЕАҚ, Павлодар, Қазақстан
филология ғылымдарының докторы, профессор, anara-zhash@mail.ru
² «Павлодар педагогикалық университеті» КЕАҚ, Павлодар, Қазақстан
филология ғылымдарының кандидаты, доцент, a_kanzhygaly@mail.ru*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОЛДАНБАЛЫ БАКАЛАВРИАТ БІЛІМ
БЕРУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ҚҰРУ МӘСЕЛЕСІ ХАҚЫНДА**

Аңдатпа

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында білім беруді жаңғырту жағдайында қолданбалы бакалавриат үшін білім беру бағдарламаларын әзірлеу мәселесі өте өзекті болып отыр.

Мақалада мамандарды даярлаудағы еңбек нарығының заманауи талаптарын ескере отырып, Қазақстан Республикасында бакалавриаттың қолданбалы бағдарламаларына білім беру бағдарламаларын құру мен енгізу мәселесі талқыланады, олардың теориялық және әдістемелік негіздерін әзірлеу қажеттілігі негізделеді, қолданбалы бакалавр дәрежесін қолдаудың нормативтік-құқықтық базасының мәселелері талданған.

Нормативтік-құқықтық құжаттарды талдау мен шетелдік тәжірибелерге сүйене отырып, бакалавриаттың қолданбалы бағдарламаларына білім беру бағдарламаларын енгізудің шетелдік тәжірибесін зерделеу негізінде оларды Қазақстан Республикасында енгізу және табысты қызметмүмкіндіктері қарастырылады.

Авторлар пікірінше, қарастырылып отырған мәселені жүзеге асырудың бір жолы - ҚР Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыру конкурсы аясында жүзеге асырылатын ғылыми жобаны әзірлеу мен енгізу. Жұмыста Павлодар қаласындағы Б.Ахметов атындағы жоғары педагогикалық колледж базасында «Қазақстан Республикасындағы ТЖКБ ұйымдары үшін қолданбалы бакалавриатқа арналған білім беру бағдарламаларын жобалаудың теориялық және әдістемелік негіздері» тақырыбындағы ЖОО ғалымдарының ғылыми жобаны іске асыру мүмкіндіктері көрсетілген. Қолданбалы бакалавриатқа арналған білім беру бағдарламасының моделін әзірлеу мақсатында Б.Ахметов атындағы Жоғары педагогикалық колледжде жүргізілген педагогикалық экспериментті жүзеге асыру осы бағдарламаларды қазіргі Қазақстанның оқу үрдісіне енгізуге ықпал етеді.

Қорытындылай келе, авторлар жоба аясында жүргізілген зерттеулердің нәтижелері мен алынған эксперименттік мәліметтер Қазақстан Республикасындағы педагогикалық білімді жаңғыртуға елеулі үлес қосады деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: бакалавр, қолданбалы бакалавр, қолданбалы бакалавриаттың білім беру бағдарламасы, білім беруді жаңарту, білім беруді реформалау, білім беру бағдарламасының моделі.

Жумашева А.Ш.¹, *Жетписбай А.К.²

¹ НАО «Торайгыров университет», Павлодар, Казахстан
доктор филологических наук, профессор, anara-zhash@mail.ru

² НАО «Павлодарский педагогический университет», Павлодар, Казахстан
кандидат филологических наук, доцент, a_kanzhygaly@mail.ru

О СОЗДАНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ПРИКЛАДНОГО БАКАЛАВРИАТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В настоящее время в условиях модернизации образования в Республике Казахстан весьма актуальной становится проблема разработки образовательных программ прикладного бакалавриата.

В статье рассматривается проблема создания и внедрения образовательных программ прикладного бакалавриата с учетом современных требований рынка труда к подготовке специалистов, обоснована необходимость разработки их теоретико-методологических основ, анализируются вопросы нормативной базы сопровождения прикладного бакалавриата в Республике Казахстан.

На основе анализа нормативно-правовых документов и изучения зарубежного опыта реализации образовательных программ прикладного бакалавриата на примере различных стран рассматриваются возможности их внедрения и успешного функционирования в Республике Казахстан.

По мнению авторов, одним из путей реализации рассматриваемой проблемы является разработка и внедрение научного проекта, реализуемого в рамках конкурса грантового финансирования МОН РК. В работе освещаются возможности реализации учеными вузов научного проекта на тему «Теоретико-методологические основы проектирования образовательных программ прикладного бакалавриата для организаций ТиПО в Республике Казахстан» на базе Высшего педагогического колледжа им. Б.Ахметова г. Павлодара. Реализация педагогического эксперимента, проводимого в Высшем педагогическом колледже им. Б.Ахметова с целью разработки модели образовательной программы прикладного бакалавриата, будет способствовать внедрению данных программ в образовательный процесс современного Казахстана.

В заключение авторы пришли к выводу о том, что результаты исследования, проведенного в рамках проекта, и полученные экспериментальные данные внесут значительный вклад в модернизацию педагогического образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: бакалавриат, прикладной бакалавриат, образовательная программа прикладного бакалавриата, модернизация образования, реформирование образования, модель образовательной программы.

Zhumasheva A.Sh.,¹ *Zhetpisbay A.K.²

¹“Toraighyrov University” NPJSC, Pavlodar, Kazakhstan
Doktor of philological sciences, Professor, anara-zhash@mail.ru

²Pavlodar Pedagogical University NPJSC, Pavlodar, Kazakhstan
Candidate of philological sciences, assistant professor, a_kanzhygaly@mail.ru

ABOUT THE CREATION OF EDUCATIONAL PROGRAMS OF THE APPLIED BACHELOR IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Astract

Currently, in the context of the modernization of education in the Republic of Kazakhstan, the problem of developing educational programs for applied bachelor's degree is becoming very urgent.

The article discusses the problem of creating and implementing educational programs for applied bachelor's degree taking into account modern labor market requirements for training specialists, substantiates the need to develop their theoretical and methodological foundations, analyzes the issues of the regulatory framework for supporting applied bachelor's degree in the Republic of Kazakhstan.

Based on the analysis of regulatory documents and the study of foreign experience in the implementation of educational programs for applied bachelor's degree on the example of various countries, the possibilities of their implementation and successful functioning in the Republic of Kazakhstan are considered.

According to the authors, one of the ways to implement the problem under consideration is the development and implementation of a scientific project implemented within the framework of the grant funding competition of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. The paper highlights the possibilities of implementation by scientists of universities of a scientific project on the topic "Theoretical and methodological foundations of the design of educational programs for applied bachelor's degree for TVE organizations in the Republic of Kazakhstan" on the basis of the Higher Pedagogical College named after B. Akhmetov, Pavlodar. Implementation of the pedagogical experiment conducted at the Higher Pedagogical College named after B. Akhmetov in order to develop a model of the educational program for applied bachelor's degree, will contribute to the introduction of these programs into the educational process of modern Kazakhstan.

In conclusion, the authors came to the conclusion that the results of the research carried out within the framework of the project and the experimental data obtained will make a significant contribution to the modernization of teacher education in the Republic of Kazakhstan.

Key words: bachelor's degree, applied bachelor's degree, educational program of applied bachelor's degree, modernization of education, reforming education, model of the educational program.

Кірісіне. Қолданбалы бакалавриат үшін білім беру бағдарламаларын құру мәселесінің өзектілігі дау тудырмайтыны анық. Қолданбалы бакалавриат бағдарламаларын енгізу біліктілік деңгейіне сәйкес (бастауыш сынып мұғалімі, білім бакалавры, қолданбалы бакалавр) байыпты теориялық дайындықты және практикалық дағдыларды меңгеруді қамтамасыз ететін білім берудің түрлі деңгейіндегі білім беру бағдарламаларының интеграциясын қамтамасыз ететіні анық. Алайда, өзектілігіне, практикалық және теориялық маңыздылығына қарамастан, бүгінгі күнге дейін қолданбалы бакалавриат бойынша білім беру бағдарламаларының орындалуын реттейтін оқу -әдістемелік құжаттама жоқтың қасы. Күні бүгінге дейін қолданбалы бакалавриатқа арналған білім беру бағдарламаларын құрудың тұтас концепциясы анықталмай, сипатталмай отыр, соған сәйкес оларды енгізудің әдістемелік негіздері анықталмаған, дегенмен бұл олардың тәжірибеде енгізілуін қамтамасыз ету үшін өте маңызды.

Сонымен қатар, қолданбалы бакалавриат бағдарламаларын жобалау мен енгізу бойынша зерттеулердің өзектілігі кәсіптік білім беру саласындағы күрделі міндеттерге байланысты:

- қоғам мен экономиканың инновациялық даму механизмдерінің қалыптасуының толық еместігі;

- қолданбалы бакалавриат бағдарламаларын құру мәселелеріне қатысты нормативтік құқықтық базаның болмауы;

- үздіксіз білім берудің деңгейлік жүйесіне кеңінен ауысқан бакалавриат түлектерінің практикалық бағдарының төмендеуі;

- түлектердің қосымша білім алу мен қайта даярлау қажеттілігімен байланысты барлық деңгейдегі шығындардың күрт өсуі;

- жоғары оқу орындарында нарық талаптарына, кәсіби стандарттарға және түлектердің жеке ұмтылыстарына сәйкес келетін білім беру бағдарламаларын баяу енгізу;

- жас мамандардың кәсіби қызметінің талаптарына бейімделуіне қажетті уақытты қысқарту қажеттілігі;

- жас түлектер арасындағы жұмыссыздықтың алдын алу қажеттілігі.

Зерттелетін мәселенің теориялық және практикалық маңыздылығы сол, аталмыш бағдарламаларды құрудың әзірленген әдістемесі, Павлодар қаласындағы ТЖКБ ұйымдары үшін тәжірибелік-эксперименттік тексерістен өткен қолданбалы бакалавриат білім беру бағдарламаларының құрылған жобалары Қазақстан Республикасының жоғары және орта білімнен кейінгі педагогикалық кәсіптік білімінің интеграцияларына өз әсерін тигізетін болады.

Бұл жұмыстың мақсаты - Қазақстан Республикасының ТЖКБ ұйымдары үшін қолданбалы бакалавриат білім беру бағдарламаларын жобалау проблемасын талдау және бағалау, осы мәселе бойынша ғылыми жобаны іске асыру жолдарын анықтау, қолданбалы бакалавр білім беру бағдарламаларын енгізу мен жүзеге асыру мүмкіндіктерін сипаттау.

Жоба бойынша әрі қарайғы зерттеулер заңнамалық реттеуге және педагогикалық білім беру жүйесінде қолданбалы бакалавриаттың нормативті -құқықтық негізін әзірлеуге, сондай -ақ қолданбалы бакалавриаттың білім беру бағдарламаларын қазіргі Қазақстанның оқу үрдісіне енгізуге ықпал етеді.

Талқылау. Ең алдымен, біздің тарапымыздан Қазақстан Республикасында қолданбалы педагогикалық бакалавр дәрежесін нормативті қамтамасыз ету саласындағы нормативтік-құқықтық құжаттарға талдау жасалды.

Зерттеудің мақсаты келесі зерттеу әдістерін қолдануға алып келді:

- сипаттау әдісі (зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми -теориялық, оқу -әдістемелік әдебиеттерді талдау және синтездеу, жүйелеу және салыстыру);

- әлеуметтік -педагогикалық әдіс (бақылау, мұғалімдермен сұхбат);

- эксперименттік (тәжірибелік-ізденіс жұмысы, педагогикалық экспериментті ұйымдастыру және өткізу).

Ұсынылған әдістер қолданбалы бакалавриат білім беру бағдарламаларын әзірлеуде ғылыми дереккөздермен жұмыс жасаудың, заманауи зерттеулердің жетістіктерін зерттеу мен өңдеудің нәтижесі болып табылады. Аталмыш мәселе Қазақстан Республикасында бұрын соңды зерттелмеген, нормативтік құжаттарда талаптарды белгілейтін заңнамалық актілер, сондай -ақ қолданбалы бакалавриат үшін білім беру бағдарламаларын әзірлеу әдістемесі жоқ. Бұл, сөзсіз, зерттеудің ғылыми жаңалығы болып табылады.

Бұл мәселе Қазақстан Республикасында іс жүзінде зерттелмеген, нормативтік құжаттарда талаптарды белгілейтін заңнамалық актілер, сондай -ақ қолданбалы бакалавриат үшін білім беру бағдарламаларын әзірлеу әдістемесі жоқ.

Қазақстандық білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында бакалавриаттың қолданбалы бағдарламалары бойынша білім беру бағдарламаларын жобалау мен енгізу мәселелері өзекті мәселеге айналды, өйткені оны шешуде мемлекеттік саясат, білім беру ұйымдары мен жұмыс берушілердің мүдделері тоғысады.

Қолданбалы бакалавриат мәселесі алғаш рет «Білім туралы» ҚР Заңында [1] көтерілді. Алайда, бүгінгі күні Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында бакалаврдың қолданбалы бағдарламасының практикаға бағытталған бағдарламаларын іске асырудың нормативтік-құқықтық базасы жоқ.

Ресей Федерациясының білім беру ұйымдарында да құжаттардың кең ауқымын жолықтыра алмаймыз. Қолда бар құжаттарда қолданбалы бакалавриат мәселесін шешудің бірізділігі жоқ, дегенмен олар білім беру бағдарламаларының негізгі артықшылықтарын анық тұжырымдайды [2,3,4,5]:

- жұмыс берушінің қажеттіліктеріне назар аудару;
- түлектердің жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін кеңейту және олардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- тәжірибеге бағыттылық, оның ішінде мемлекеттік жалпыға міндетті стандарт шеңберінде теориялық және практикалық дайындық балансын екіншісінің пайдасына өзгерту;

- жаңа білім беру технологияларын енгізу және қолдану (білім беру бағдарламаларын іске асырудың желілік формалары, базалық кафедралар) және т.б. [4].

Қолданбалы бакалавр дәрежесін жобалау мен енгізу мәселесін шешуге кедергі болатын объективті себептердің бірі - бұл Қазақстан Республикасында қолданбалы бакалавр дәрежесін құру инновациялық мәселе, дегенмен бұл мәселе батыс елдерінде академиялық және қолданбалы бакалавр дәрежелерінің қосындысы ретінде қалыпты саналады. Қолданбалы бакалавриат құрудағы мақсаттардың бірі - еліміздің инновациялық дамуына сәйкес келетін техникалық мектептер мен колледждердің кейбір мамандықтарын жоғары білімге теңестіре отырып, университеттік білімнің мәртебесін көтеруге деген ұмтылыс.

Қазақстан Республикасында білім беру саласындағы қатынастар Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Қазақстан Республикасының Білім туралы» Заңымен, сондай -ақ білім беру мәселелерін қозғайтын заңнамалық актілердің кейбір ережелерімен реттеледі. Білім туралы заңға бағынышты нормативтік-құқықтық актілер жүйесіне Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің бұйрықтары, сондай -ақ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің алқа қаулылары кіреді.

Осылайша, бакалавриаттың қолданбалы бағдарламасы бойынша мамандарды даярлау орта білімнен кейінгі білім беру жүйесінде қарастырылған, олардың жұмыс істеуінің құқықтық негізі Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының бабында қарастырылған:

- орта білімнен кейінгі білім беру бағдарламалары орта білімді (жалпы орта немесе техникалық және кәсіптік) азаматтар арасынан білікті жұмысшыларды, орта буын мамандарын және қолданбалы бакалаврды дайындауға бағытталған.

- білім беру бағдарламаларының мазмұны техникалық және кәсіптік білімнің интеграцияланған, модульдік бағдарламаларын және бакалавриаттың жеке пәндерін оқуды қарастырады [6].

Оқу аяқталған соң және қорытынды аттестаттаудан өткеннен кейін студенттерге «орта буын маманы», «қолданбалы бакалавр» біліктілігі беріледі.

«Білім туралы» Заңда былай делінген:

1. Орта білімнен кейінгі білімнің білім беру бағдарламалары колледждерде және жоғары колледждерде жүзеге асырылады.

2. Орта білімнен кейінгі білімнің білім беру бағдарламалары бойынша мамандарды даярлау мамандықтар бойынша жүзеге асырылады, олардың тізімін білім беру саласындағы уәкілетті ұйым бекітеді [1].

Айта кету керек, қолданбалы бакалавриатты ұйымдастыру принциптеріне сәйкес білім беру бағдарламалары жұмыс берушілердің бастамасы бойынша құрылады және еңбек

нарығындағы жағдайға тәуелді, алайда, «Білім туралы» Заңда жұмыс берушілердің құзыреттілігі көрсетілмеген, дегенмен қолданбалы бакалавр дәрежесінде жұмыс берушілердің рөлі өте маңызды. Қолданбалы бакалавриатқа қойылатын жалпы талаптар орта білімнен кейінгі білімнің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартымен белгіленеді. Соған қарамастан, талдау көрсеткендей, орта білімнен кейінгі мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты кредиттік технология бойынша оқу процесін ұйымдастыруды ескере отырып, қолданбалы педагогикалық бакалавриаттың білім беру бағдарламаларын қалыптастыруды қарастырмайды.

Сонымен қатар, қолданыстағы МЖББС қолданбалы педагогикалық бакалавриат жүйесіндегі студенттердің оқу жүктемесінің максималды көлемі, дайындық деңгейіне қойылатын талаптарды анықтамайды. Сонымен қатар, кредиттік технология бойынша оқу процесін ұйымдастыру мен жоспарлау механизмі жоқ болып табылады, бұл қолданбалы және академиялық педагогикалық бакалавр дәрежесінің білім беру бағдарламаларын интеграциялау принципін бұзуға алып келеді. [7].

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығымен бекітілген педагогикалық қызметкерлер мен оларға теңестірілген тұлғалар лауазымдарының біліктілік сипаттамаларына сәйкес лауазым атауларына келетін болсақ, қолданбалы педагогикалық бакалавриатты аяқтаған қызметкердің кәсіби дайындық деңгейін болжайтын лауазымдар жоқ. Мәселен, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды ұйымдастыратын тәрбиеші деген лауазым бар. Біліктілікке қойылатын талаптар: жоғары педагогикалық немесе техникалық және кәсіптік педагогикалық білім және т.б.

Бұл аспектіде заңнамалық, экономикалық ынталандырушы ұйымдық сипаттағы әрекеттерді жүзеге асыруды қарастыратын техникалық және кәсіптік білім беру жүйесін қалыптастыру бойынша ұсыныстар дайындау кезінде шаралар қажет. Бұл бағытта «Кәсіби біліктілік туралы» Заңды қабылдау бойынша шаралар қажет, ТЖКБ инфрақұрылымы мен материалдық-техникалық базасын жаңарту, инженерлік-педагогикалық кадрлардың заманауи корпусын қалыптастыру үшін жағдай жасау бойынша шаралар қажет.

Сонымен қатар, ұйымдардың жұмыс орындарында өндірістік практикадан өту мен кәсіптік оқудан өту және ұйымдастыру бойынша міндеттемелерін заңнамалық тұрғыда бекіту қажет, студенттердің практикалық дағдыларын қолдану үшін студенттік жұмыс орындарын ұйымдастыруды қамтамасыз ету, сонымен қатар өндірістегі тәжірибелі нұсқаушы-тәлімгерлерге тәлімгерлік үшін жалақыға қосымша ақы төлеу мүмкіндігін және т.б. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 140 -бабының 4 -тармағында техникалық және кәсіптік білім берудің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарына жұмыс берушінің кадрларды даярлауда, қайта даярлауда және олардың біліктілігін арттыруда көмек көрсетуіне өзгерістер енгізілді. Бұл бапта жұмыс берушінің білім беру ұйымдарына, соның ішінде қазіргі уақытта қолданбалы педагогикалық бакалавр дәрежесі бар ортадан кейінгі білім беруді жүзеге асыратын ұйымдарға қатысты көмегі қалай жүзеге асырылатыны көрсетілмеген [8].

Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының мамандары атап өткендей, бүгінде Қазақстанда мамандарды аттестаттаудан өткізетін жиырмаға жуық ұйым бар, олардың бесеуі халықаралық талаптарға сәйкес жұмыс жасайды. ТЖКБ бойынша құрылған Кеңестер бүкіл ел бойынша кадрлық мәселелер бойынша негізгі шешімдер қабылдайды. Салалар мен аймақтар деңгейінде кадрларды даярлау мәселелерін шешу үшін әкімдіктер жанындағы 16 аймақтық кеңестер мен орталық мемлекеттік органдар жанындағы салалық кеңестер құрылды. Сонымен бірге олардың қызметі негізінен техникалық білім беру саласына әсер етеді [6].

Осылайша, Қазақстан Республикасының аумағындағы білім беру саласындағы нормативтік құқықтық актілерді талдау, өкінішке орай, қолданыстағы заңнамада қолданбалы педагогикалық бакалавр дәрежесін енгізу процесін толық реттемейді деген қорытынды

жасауға мүмкіндік береді. Зерттеушілер атап өткендей, қолданбалы педагогикалық бакалавр дәрежесін анықтайтын нормативтік құқықтық актілер жоқ, оқу процесін ұйымдастыру мен жоспарлау ережелері анықталмаған. Сонымен қатар, кәсіптер мен мамандықтар жіктеуші бакалаврдың қолданбалы деңгейінің біліктілігін анықтамайды, сонымен қатар жұмыс берушілермен өзара әрекеттесу механизмдерін көрсетпейді [6].

Ең алдымен, қолданбалы педагогикалық бакалавриаттың білім беру бағдарламаларын толық енгізу үшін, сондай -ақ олардың табысты жұмыс істеуі үшін бұл мәселені заңнамалық деңгейде шешу қажет, атап айтқанда, оның тиімді құқықтық қызмет етуін қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық актілерді енгізу және бекіту.

Сипаттау әдісі қолданыла отырып, зерттеудің теориялық негіздерін анықтау мақсатында ғылыми әдебиеттерге талдау жасалды.

Педагогикалық тәжірибеде бакалавриаттың қолданбалы білім беру бағдарламаларын әзірлеу мен енгізудің теориялық негіздерін анықтау мен сипаттау үшін, ең алдымен, мамандарды даярлаудағы еңбек нарығының қазіргі талаптарын ескере отырып, олардың Қазақстанда және шетелдік кәсіптік білім беру ұйымдарында құру тәжірибесіне талдаудың сипаттамасын жасадық. [9].

Шетелде қолданбалы бакалавр дәрежесін әзірлеу мен енгізу бойынша жұмыс қарқыны 20 ғасырдың екінші жартысында басталды. Қолданбалы бакалавриат бағдарламаларын енгізу қажеттілігі халықаралық интеграция жағдайында техникалық және кәсіптік білім беру жүйесін дамытудың инновациялық моделін құру мақсатымен байланысты. Сонымен, Еуропада қолданбалы бакалавриат бағдарламалары негізінен кәсіптік колледждерде (Ұлыбритания, «Fachhochschulen» - Германия), мемлекеттік колледждерде (Норвегия), политехникумдарда (Финляндия), техникалық колледждерде («KOSEN» - Жапония) және басқа да осыған ұқсас оқу орындарында таратылады [10].

Алайда, ғылыми басылымдар мен әдебиеттерде түрлі елдер кәсіптік білім беруді ұйымдастыру бойынша қолданатын терминологияда біркелкілік жоқ.

Бұл бағдарламаларды құрудың өзектілігі, бір жағынан, жұмыс күшінің жетіспеушілігі мәселесімен, екінші жағынан, экономиканы нығайту қажеттілігімен байланысты. Қолданбалы бакалавриат бағдарламалары «білім беру», «құқық қорғау қызметі», «денсаулық сақтау» (әсіресе «мейірбике ісі»), «мемлекеттік қызмет» сияқты бағыттар мен профильдерде жүзеге асырылады [11].

Ағылшын тілінде «қолданбалы бакалавриат» - бұл техникалық және кәсіптік оқу орындарының деңгейіне сәйкес келетін төрт семестрлік кәсіби оқу бағдарламасын беретін орта білімнен кейінгі ТЖКБ курстары(Post-secondary VET Courses) [12].

БҰҰ бойынша кәсіптік білім берудің мақсаты - белгілі бір кәсіпте немесе кәсіптер тобында жұмысқа орналасу үшін қажетті біліктіліктің бірінші деңгейіне жету [13]. Демек, қолданбалы бакалавриат бағдарламаларының негізгі міндеті - тәжірибеге бағдарланған жұмысшыларды технологияларды (оның ішінде инновациялық) және технологиялық процестерді енгізуге, бейімдеуге, оңтайландыруға байланысты қызметке дайындау.

Финляндияда политехникумдарды біріктіру арқылы қолданбалы бакалавриат бағдарламаларын енгізу үшін 250 орта кәсіптік білім беру мекемесі (бұдан әрі - ОКБ) реформаланды және қайта құрылды. 1991 жылы кәсіптік мектептерден 22 «уақытша» политехникумдарды құру бойынша эксперименттік жоба іске қосылды, бұл кәсіптік білім беру жүйесінің күйреуіне және 1996 жылы эксперименттің сәтті аяқталуына әкелді [14].

Францияда қолданбалы немесе кәсіби бакалавриат бағдарламалары орта кәсіптік білім беру мекемелерінде - лицейлерде жүзеге асады [15]. Лицей орта білімнің екінші кезеңіне сәйкес келеді, білім беру жалпы 3 жылға созылады. Лицейлер үш түрге бөлінеді: жалпы, технологиялық және кәсіптік.

Француз университеттері 2008 жылы бакалавриаттың қолданбалы 1438 мамандығы бойынша бағдарламалар жасады. Олар өндірісте, өңдеу өнеркәсібінде және қызмет көрсету

саласында сұранысқа ие мамандықтарға сәйкес келетін 46 мемлекеттік бағытқа біріктірілді [16]. Қолданбалы бакалавриат бағдарламалары міндетті пәндер мен факультативті пәндерден тұрады, ал студенттің өзі жеке оқу жоспарын жасайды. Емтихан түріндегі қорытынды аттестаттау дәріс курсы аяқталғаннан кейін бірден және негізінен жазбаша түрде жүргізіледі. Әдетте, білім 20 балдық жүйе бойынша бағаланады [16].

Ұлыбританияда қолданбалы бакалавр дәрежесін өндірісті және жұмыспен қамту орталықтарындағы мектептерді, колледждерді, оқу орталықтарын, институттарды біріктіретін кәсіптік білім беру жүйесінде (*Further education*) алуға болады [17].

Қолданбалы бакалавриат Ресейде теориялық білімді ғана емес, сонымен қатар практикалық жұмыс дағдыларын меңгеруге мүмкіндік беретін білім беру бағдарламаларын қамтиды [18]. Қолданбалы бакалавриаттың мақсаты - студенттерге оқу бітіргеннен кейін алдын ала тәжірибеден өтпей-ақ жұмысқа кірісуге мүмкіндік беру. Оқу курсы аяқталғаннан кейін дипломмен қатар тиісті жұмысшы мамандығына біліктілік санаты беріледі.

Студенттерді қолданбалы бакалавриат бағдарламасына қызықтыратын маңызды сәт - мамандық бойынша жұмысқа орналасу мүмкіндігі. Қолданбалы бакалавриат бағдарламасында оқу кезінде студент академиялық оқудағы негізгі бөлікті үйренеді, алайда тәжірибеге көбірек бағытталады.

Қолданбалы бакалавриат бағдарламалары бойынша оқитын студенттер төрт жылдық оқу циклін аяқтамай, екінші курстан кейін орта кәсіптік білім туралы диплом ала алады. Олар жоғары кәсіптік білім (бұдан әрі - ЖКБ) бағытында оқуға түсе алады, екі жылдан соң АҚБ дипломын алып, университетте оқуын аяқтай алады. Сонымен бірге Ресейдегі қолданбалы бакалавриат бағдарламасы тек күндізгі білім беруді қамтамасыз етеді [18].

Әдетте, бакалавриаттың қолданбалы бағдарламасы бойынша білім беру бағдарламаларын әзірлеу техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білімнің мамандығы мен біліктілігі бойынша негізгі және кәсіби құзыреттіліктерді анықтауды қарастыратын құзыреттілікке негізделген тәсілге негізделген [19].

Осылайша, әлемдік тәжірибелік талдау көрсеткендей, қолданбалы бакалавриат бағдарламаларын жүзеге асыратын елдердің көпшілігінде ұзақ уақыт бойы қолданбалы бакалавр біліктілігі ұлттық біліктілік жүйесінде маңызды орынға ие.

Қолданбалы бакалавриатқа арналған білім беру бағдарламалары (бұдан әрі - ОПРБ) жұмыс берушілердің бастамасы бойынша құрылады, еңбек нарығындағы жағдайға байланысты және олардың мақсатты бағдарымен, оқу нәтижелерін бағалаудың мақсаттары мен критерийлерімен ерекшеленеді.

Қолданбалы бакалавриатқа арналған білім беру бағдарламалары (бұдан әрі - ҚБББ) жұмыс берушілердің бастамасы бойынша құрылады, еңбек нарығындағы жағдайға байланысты және олардың мақсатты бағдарымен, оқу нәтижелерін бағалаудың мақсаттары мен критерийлерімен ерекшеленеді.

ҚБББ бойынша оқыту ұзақтығы мамандыққа, оқу процесінің ерекшеліктеріне және жұмыс берушілердің талаптарына байланысты белгіленеді және әдетте екі жылдан төрт жылға дейін созылады.

Біздің ойымызша, әр түрлі елдердің мысалында бакалавриаттың қолданбалы білім беру бағдарламаларын енгізу тәжірибесін қолдану қазіргі Қазақстанның білім беру жүйесінде бұл бағдарламалардың табысты дамуы мен енгізілуіне ықпал етеді.

Павлодар қаласындағы Б.Ахметов атындағы Жоғары педагогикалық колледжде әлеуметтік-педагогикалық (бақылау, мұғалімдермен әңгіме) және эксперименттік әдістер қолданылды, аталмыш ұжым кәсіби құзыреттілікті дамытуға ықпал ететін инновациялық педагогикалық технологияларды тәжірибеде сынақтан өткізуде.

Қолданбалы бакалавриатқа арналған білім беру бағдарламаларын әзірлеу мақсатында эксперименттік әдіс қолданылды, тәжірибелік-іздену жұмыстары жүргізілді, Торайғыров университеті мен колледж арасында ынтымақтастық туралы келісім жасалды, педагогикалық

экспериментті ұйымдастыру мен өткізу мәселелері қаралды, педагогикалық экспериментті енгізу бойынша жұмыс жалғастырылды.

Нәтижелер. Үздіксіз білім беру принциптерін тәжірибеде қолдануға ұмтылыстың бірі Павлодар қаласындағы Б.Ахметов атындағы Жоғары педагогикалық колледжі базасында қысқа мерзімде сұранысқа ие мамандықтар бойынша мамандар даярлауға мүмкіндік беретін қолданбалы бакалавриат бағдарламаларын құру мен енгізу бойынша педагогикалық эксперимент жүргізу болды.

2018-2021 жылдарға арналған эксперименттік бағдарлама қолданбалы бакалавр білім беру бағдарламаларын тәжірибеден өткізу мақсатында жүзеге асырылды, колледж бен жұмыс берушілер арасындағы өзара қарым-қатынас, сондай-ақ еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес кәсіптік білім берудің тиімділігі мен сапасын арттыру және түлектердің жұмысқа орналасу деңгейін арттыру мақсатында жүзеге асырылды.

Осылайша, «Бастауыш білім беру», «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту» мамандықтары бойынша қолданбалы бакалавриаттың білім беру бағдарламасын әзірлеу кезінде білім берудің тиісті біліктілікке сәйкес интеграциясы ескерілді, ол мыналарды қарастырады: белгіленген және жетілдірілген деңгейлерді тағайындау. «бастауыш сынып мұғалімі» біліктілігіне сәйкес деңгей; қолданбалы бакалавр біліктілігін беру. Біріктірілген білім беру бағдарламалары модульдердің бірыңғай базасының арқасында оқу мерзімін қысқартады. Осылайша, колледж студенттері оқу үрдісінде бір мамандық бойынша бірнеше біліктілікті (жұмыс біліктілігі, орта буын маманы біліктілігі, қолданбалы бакалавр біліктілігі) игере алады.

Эксперимент Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2018 жылғы 26 маусымдағы № 305 «Эксперименттік режимде білім беруде техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары ұйымдарда қолданбалы бакалавр дәрежесін енгізу туралы» бұйрығы негізінде бастау алған болатын, оған сәйкес Б.Ахметов атындағы педагогикалық колледжінде қолданбалы бакалавриатты эксперименталды түрде енгізу қажет болды. Эксперименттік бағдарлама «Талап» КЕАҚ (бұрынғы «Кәсіпқор Холдинг» КЕАҚ) жасаған әдістемелік ұсыныстар негізінде құрастырылды [20].

Колледж базасында қолданбалы бакалавриаттың жаңа білім беру бағдарламаларын енгізу құқығына конкурстық іріктеуге қатысуға берілген өтінім негізінде облыстың білім басқармасының бұйрығымен жұмыс тобы құрылды. Павлодар қаласындағы Б.Ахметов атындағы Жоғары педагогикалық колледжінде қолданбалы бакалавр дәрежесін енгізу үшін, оның құрамына білім басқармасы, Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті, колледж, Павлодар қаласының №9, №25, №28 орта мектептерінің әлеуметтік серіктестері кіреді, Павлодар қаласының №35 және №38, №120, №121, №122 мектепке дейінгі білім беру мекемелері енген болатын.

Жұмыс тобы «Бастауыш білім», «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту» мамандықтары бойынша эксперименттік бағдарламалардың жобаларын әзірледі.

2021 жылы «ҚР ТжКБ ұйымдары үшін қолданбалы бакалавриат бойынша білім беру бағдарламаларын жобалаудың теориялық және әдістемелік негіздері» тақырыбындағы ғылыми жобаны іске асыру шеңберінде ҚР Білім Министрлігінің гранттық қаржыландыру арқылы Б.Ахметов атындағы Жоғары педагогикалық колледж бен Торайғыров университеті арасында ынтымақтастық туралы келісім жасалды. Осы келісімге сәйкес, педагогикалық мамандықтар бойынша практикалық оқытуды ұйымдастыруға мүмкіндік беретін «Бастауыш білім» мамандығы бойынша қолданбалы бакалавриаттың білім беру бағдарламасын құру бойынша педагогикалық эксперимент жалғастырылды.

Эксперименттік бағдарламаларды құру бойынша жұмыс 2018 жылдан бастап жұмыс оқу бағдарламаларына (ЖОБ) сүйене отырып жүргізілуде, бұл үшін орта техникалық білімге арналған бұрын тізбекті, дәстүрлі технологиялар негізінді қызмет атқарған типтік оқу бағдарламалары (ТОБ) кредиттік-модульдік технологияларға орай жасақталды. Олар

техникалық және кәсіптік білім берудің жаңартылған мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты негізінде құрастырылды [7].

Нәтижесінде «тәрбиеші көмекшісі», «бастауыш білім беру мұғалімі» біліктілігін және «бастауыш білім беру қолданбалы бакалавры» біліктіліктерімен «Бастауыш білім беру» мамандығы бойынша жұмыс бағдарламалары құрылды (бакалавриат, 2019 ж., 11 сынып негізінде).

Қазіргі кезде Торайғыров университетінің жобалық тобы Б.Ахметов атындағы Жоғары педагогикалық колледж базасында «Бастауыш білім беру» мамандығы бойынша білім беру бағдарламаларын жобалау бойынша эксперименттік жұмысты жалғастыруда, болашақта «Логопедия» мамандығы бойынша қолданбалы бакалавриаттың білім беру бағдарламасын әзірлеу жоспарлануда.

Қорытынды. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде еңбек нарығының қазіргі заманғы талаптарына сәйкес мамандарды дайындау үшін қолданбалы педагогикалық бакалавриаттың білім беру бағдарламаларын енгізу қажеттілігі ҚР Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыруы бойынша «Қазақстан Республикасында ТЖКБ ұйымдары үшін қолданбалы бакалавриат бойынша білім беру бағдарламаларын жобалаудың әдістемелік негіздері» тақырыбында ғылыми жобаны қолға алып, эксперименттік тұрғыда тәжірибеден өткізуге мүмкіндік берді.

Зерттеу тақырыбы бойынша тиісті ғылыми әдебиеттерді талдау, Қазақстан Республикасындағы педагогикалық қолданбалы бакалавриаттың нормативті қамтамасыз етілуін және шет елдердің тәжірибесін зерделеу зерттеудің теориялық негіздерін анықтауға, қолданбалы бакалавриатқа арналған білім беру бағдарламаларын жобалау ерекшеліктерін ашуға, осы мәселені жүзеге асырудың одан әрі жолдарын бағдарлауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің теориялық негіздерін, оның мақсаттары мен міндеттерін анықтау Б.Ахметов атындағы Жоғары педагогикалық колледж базасында қолданбалы бакалавриаттың білім беру бағдарламаларын жобалау әдістемесін әзірлеуге және эксперименттік тәжірибені іске асыруға мүмкіндік берді.

Қорыта келгенде, осы бағдарламаларды құрудың әзірленген әдістемесі, Павлодар қаласындағы ТЖКБ ұйымдары үшін тәжірибелік-эксперименттік бақылаулар барысында сыналған қолданбалы бакалавриат білім беру бағдарламаларының құрылған жобалары Қазақстан Республикасының жоғары және орта білімнен кейінгі педагогикалық кәсіби білім берудің интеграциясына одан әрі ықпал ететін болады деген қорытындыға келдік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.11.2015 г. – Астана, 2015.

2 UNESCO 2012: *Technical and Vocational Education and Training (TVET)*. <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/education-building-blocks/technical-vocational-education-and-training-tvet/>.

3 *Education, culture and science in the Netherlands. Key figures 2002–2006. Ministry of education, culture and science in the Netherlands.*

4 Уэббинк Динанд *Поддержка студентов в Нидерландах/Динанд Уэббинк//Университетское управление.* - 2006.- №3(43).- С.90-93.

5 *Background report. Polytechnic education in Finland. 2014.*

6 Тастанова А.К.. О вопросах нормативного сопровождения прикладного педагогического бакалавриата в Республике Казахстан //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития: сборник научных трудов по материалам научной конференции. / Тастанова А.К., Игнатова Е.В. – Ростов-на-Дону– Таганрог: Изд-во Южного федерального университета: в 2 т. – Т.2. – 2018. – 104 с.

7 Государственный общеобязательный стандарт послесреднего образования //О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604 «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования».

8 Трудовой кодекс Республики Казахстан //газета «Казахстанская правда» от 25.11.2015 г. № 414. – ҮЗРК.

9 Жумашева А.Ш. Из опыта разработки образовательных программ прикладного бакалавриата зарубежных стран //Материалы международной научно-практической онлайн конференции «Наследие Абая в мировом духовном пространстве». /Жумашева А.Ш. – Алматы: Қайнар академиясы, 2020. – 211 с.

10 Brunello G. The effect of economic downturns on apprenticeships and initial workplace training: A review of the evidence//Journal of Empirical Research in Vocational Education and Training. OECD. 2009. No. 1.

11 D.D. Bragg, The Adult Learner and the Applied Baccalaureate: Lessons from Six States./D.D. Bragg, C.M. Ruud. 2011.

12 UNESCO 2012: Technical and Vocational Education and Training (TVET). <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/education-building-blocks/technical-vocational-education-and-training-tvet/>.

13 Education, culture and science in the Netherlands. Key figures 2002–2006. Ministry of education, culture and science in the Netherlands. URL: <http://education.stateuniversity.com>.

14 Background report. Polytechnic education in Finland. 2014.

15 Система высшего образования во Франции. – 2013.– URL:<http://is.znanie.info/rus>.

16 Further education. URL: http://au.encyarta.msn.com/encyclopedia_781538887/Further_Education.html.

17 Чугунов Д.Ю. Введение программ прикладного бакалавриата в российскую систему образования: зачем и как? // Вопросы образования. /Чугунов Д.Ю., Васильев К.Б., Фруммин И.Д. – 2010. – № 4.– С. 247-267.

18 Министерство образования и науки РФ: Прикладной бакалавриат. – 2011. – URL: <http://mon-ru.livejournal.com/17014.html>.

19 Zhumasheva A. Theoretical model of development of information competence among students enrolled in elective courses //International Journal of Environmental & Science Education, /Zhumasheva A., Zhumabaeva Z., Sakenov Zh., Vedilina E., Zhaksylykova N., Sekenova B. 11(18). – 2016, 11250-11259.

20 Методические рекомендации по разработке и внедрению образовательных программ прикладного бакалавриата//НАО «Холдинг «Кәсіпқор».–Астана. – 2016. – 173 с.

References:

1 Закон Respubliki Kazakhstan «Ob obrazovanii» (s imeneniymi i dopolneniyami po sostoyaniyu na 13.11.2015 g. [The Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" (with amendments and additions as of 11/13/2015)]. 2015 – Astana.

2 UNESCO 2012: Technical and Vocational Education and Training (TVET). (n.d.). <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/education-building-blocks/technical-vocational-education-and-training-tvet/>. Retrieved from <http://>

www.unesco.org/new/en/education/themes/education-building-blocks/technical-vocational-education-and-training-tvet/

3 *Education, culture and science in the Netherlands. Key figures 2002–2006. Ministry of education, culture and science in the Netherlands. (n.d.).* <http://education.stateuniversity.com>. Retrieved from <http://education.stateuniversity.com>.

4 Uebbnik Dinand.. *Podderzhka studentov v Niderlandach [Support for students in the Netherlands]* //Univerditetskoe upravlenie - University management. №3(43).-2022, P.90-93

5 *Background report. Polytechnic education in Finland. 2014.*

6 Tastanova A.K., Ignatova E.V. (2018). *O voprosakh normativnogo soprovochdeniya prikladnogo pedagogicheskogo bakalavriata v Respublike Kazachstan [On the issues of regulatory support of applied pedagogical bachelor's degree in the Republic of Kazakhstan]. Obrazovanie cherez vsu zhisn: nepreryvnoe obrazovanie v interesakh ustozhevo razvitiya: sbornik nauzhnykh trudov po materialam nauzhnoi konferenzhy - Lifelong learning: continuing education for sustainable development: a collection of scientific papers based on the materials of the scientific conference . – Rostov-na-Donu– Taganrog: Izd-va Uzhnogo federalnogo universiteta: v 2 t. – V.2. – 104 p.*

7 *Gosudarstvennyi obsheobyazatelnyi standart poslesrednego obrazovaniya [State compulsory standard of post-secondary education] //O vnesenii izmenenii v prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazachstan ot 31 oktyabrya 2018 goda № 604 «Ob utverzhdenii gosudarstvennykh obsheobyazatelnykh standartov obrasovaniya vseh urovnei obrazovaniya»- On amendments to the order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2018 No. 604 "On approval of state compulsory education standards at all levels of education".*

8 *Trudovoi kodeks Respubliki Kazachstan//gazeta gazeta «Kazachstanskaya pravda» ot 25.11.2015 g. № 414. – Y 3PK. [Labor Code of the Republic of Kazakhstan // Kazachstanskaya Pravda, 25.11.2015, № 414].*

9 *Zhumasheva A.Sh. (2020). Iz opyta razrabotki obrazovatelnykh program ptikladnogo bakalavriata zarubezhnykh stran [From the experience of developing educational programs for applied baccalaureate of foreign countries]. Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi onlain konferentsy «Nasledie Abayia v mirovom duchovnom prostranstve» - Materials of the international scientific and practical online conference "Abai's heritage in the world spiritual space"– Almaty: Kainar ademiasy, – 211 p.*

10 *Brunello G. (2009). The effect of economic downturns on apprenticeships and initial workplace training: A review of the evidence//Journal of Empirical Research in Vocational Education and Training. OECD. No. 1.*

11 *D.D. Bragg, C. M. Ruud. (2011). The Adult Learner and the Applied Baccalaureate: Lessons from Six States.*

12 *UNESCO 2012: Technical and Vocational Education and Training (TVET).* <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/education-building-blocks/technical-vocational-education-and-training-tvet/>.

13 *Education, culture and science in the Netherlands. Key figures 2002–2006. Ministry of education, culture and science in the Netherlands. (n.d.):* <http://education.stateuniversity.com>. Retrieved from: <http://education.stateuniversity.com>.

14 *Background report. Polytechnic education in Finland. 2014.*

15 *Sistema vysshego obrasovaniya vo Frantsy [Higher education system in France]. 2013. (n.d.):*<http://is.znanie.info/rus>. Retrieved from: <http://is.znanie.info/rus>

16 *Furthereducation. (n.d.):*http://au.encarta.msn.com/encyclopedia_781538887/Further_Education.html. Retrieved from: http://au.encarta.msn.com/encyclopedia_781538887/Further_Education.html.

17 Chugunov D.U., Vasilev K.B., Frumin I.D. (2010). *Vvedenie program prikladnogo bakalavriata v rossiskuiu sistemu obrazovaniia: zacet i kak?* [Введение программ прикладного бакалавриата в российскую систему образования: зачем и как?] *Voprosy obrazovaniia - Educational issues*. № 4. – P. 247-267.

18 *Ministerstvo obrazovaniia i nauki RF: Prikladnoi bakalavriat*. (2011). [Ministry of Education and Science of the Russian Federation: Applied Bachelor's Degree]. (n.d.): <http://mon-ru.livejournal.com/17014.html>. Retrieved from: <http://mon-ru.livejournal.com/17014.html>.

19 Zhumasheva A., Zhumabaeva Z., Sakenov Zh., Vedilina E., Zhaksylykova N., Sekenova B. *Theoretical model of development of information competence among students enrolled in elective courses* // *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(18). – 2016, 11250-11259.

20 *Metodicheskie rekomendatsy po razrabotke i bnedreniu obrazovatelnykh program prikladnogo bakalavriata..* [Methodological recommendations for the development and implementation of educational programs for applied bachelor's degree]//NAO «Holding «Kasipkor». – Astana. 2014 – 173 p.

